

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота на тему
**«“Києву – 1500 років”: офіційні образ та пам’ять пізньорадянського Києва
у світлі відзначення ювілею міста»**

Виконав студент 4 курсу, групи ГІС20/Б
Галузі знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальності 032 Історія та археологія
Освітньої програми «Історія»
Освітній ступінь Бакалавр

Костів О.Т.

Керівник: *к.і.н. Склокін В.В.*

Рецензент: _____
(прізвище та ініціали)

Львів – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ I. Організація та відзначення 1500-річного ювілею Києва	8
1.1. Визначення офіційної радянської дати заснування Києва та прийняття рішення про святкування ювілею.	11
1.2. Підготовчі заходи та відзначення 1500-річного ювілею Києва.	23
РОЗДІЛ II. Офіційні образи минулого та сучасності Києва у контексті 1500-річного ювілею Києва	36
2.1. Київ минулого: офіційна пам'ять Києва часів пізнього соціалізму	37
2.2. Київ сучасний: пізньорадянський образ міста	52
РОЗДІЛ III. Виклик ідентичності: радянський ювілей Києва та українська діаспора на Заході (на прикладі Північної Америки).	58
3.1. «J'accuse...!»: негативні реакції на відзначення 1500-річчя Києва.	58
3.2. «Символ нашої слави і величі»: ювілей Києва як нагадування та момент слави	69
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	81

ВСТУП

Новий етап російсько-української війни, який розпочався 24 лютого 2022 року, різко загострив питання «трьох Д»: декомунізації, деколонізації та дерусифікації. Окрім суспільних обговорень активізувалась і академічна дискусія. Проте ми досі не маємо достатнього масиву ґрунтовних досліджень, присвячених пізньорадянським політикам пам'яті в радянській Україні, продуктом яких, до речі, стали ті пам'ятники та монументи, навколо яких тривають гострі суперечки і які стають об'єктами демонтажу. Через брак академічного осмислення відповідних тематик візія пізньорадянського минулого України виявляється доволі тривіалізованою, зводяться до чорно-білих опозицій та історичних кліше, яким складно віднайти альтернативу. Відсутність достатнього вивчення політик пам'яті в радянській Україні часів пізнього соціалізму є критичною прогалиною в радянології, відповідно дослідження в цьому напрямку, зокрема такого елемента цих політик, як 1500-річний ювілей Києва, який святкувався в радянській Україні в 1982 р., його наративного наповнення та зовнішніх рецепцій є вкрай актуальними.

З огляду на необхідність заповнювати «білі плями» пізньорадянського минулого України, *метою* нашої роботи було різнобічно дослідити відзначення 1500-річного ювілею Києва, його ідеологічно-імагологічні аспекти та реакцію на його святкування в українській діаспорі на Заході. Відповідно до мети було сформульовано такі *завдання*:

- визначити пропонента ідеї відзначення ювілею Києва;
- визначити час та підстави виникнення тієї версії датування заснування Києва, яка стала офіційною та підставовою для святкування ювілею Києва;
- дослідити процес прийняття рішення про відзначення ювілею та головні елементи його підготовки та проведення, мотивації організаторів;

- розглянути ідеологічні та імагологічні аспекти відзначення 1500-річчя Києва, визначити основні топоси офіційних уявлень про минуле та сучасність пізньорадянського Києва у контексті ювілейної дати;
- вивчити реакцію української діаспори за кордоном на радянське відзначення 1500-річчя Києва.

Об'єктом виступає відзначення 1500-річного ювілею Києва у 1982 році, а *предметом* – питання ініціативи та прийняття рішення про святкування ювілею, його підготовчі, організаційні, ідеологічні, імагологічні аспекти, реакція на ювілей в українській діаспорі на Заході. *Хронологічними межами* визначено 1978-1982 рр. (від року прийняття рішення про відзначення ювілею до року відзначення ювілею Києва, найактивнішого його висвітлення та дискутування в діаспорній періодиці відповідно).

Теоретичні підходи і методи передбачають застосування дискурс-аналітичного підходу, методологій студій пам'яті, імагології та компаративістики. Центральним з цих методик виступає дискурс-аналіз, який є вагомим для дослідження топосів, які домінували в святкуванні ювілею Києва, а також дискусії навколо ювілею в середовищі української діаспори.

Історіографія питань, пов'язаних з відзначенням 1500-річного ювілею Києва у 1982 році, обмежується одиничними описовими статтями та побіжними згадками про святкування у кількох працях¹. Також функцію історіографії за відсутності ґрунтовних наукових праць відіграє масив публіцистичних

¹ Верменич Я. *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 306 с.; Данилевский И. *Древняя Русь глазами современников и потомков (IX-XII вв.)*; *Курс лекцій: Учебное пособие для студентов вузов*. Москва: Аспект Пресс, 1998. 399 с.; Дашкевич Я. *Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського / Літературна агенція «Піраміда», 2007. 807 с. Ісаєвич Я. *Ювілей міст: Львів, Київ і знову Львів* // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки, 16, 2007. с. 75-87.; Русина О. *Студії з історії Києва та Київської землі*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. 346 с.; Толочко С. *Святкування 1500-річчя Києва 1982 року: ідеологічний аспект* // Київські історичні студії, 1 (8), 2019. с. 73-78.; Шаповал Ю., Якубець О. *Служитель залежності: Володимир Щербицький за обставин часу*. Київ: Критика, 2021. 512 с.; Яремчук В. *Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби*. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2009. 526 с.; Kuzio T. *National Identity and History Writing in Ukraine*. // Nationalities Papers 34, no. 4, 2006. pp. 407-427.

матеріалів². Наявна історіографія питання не враховує весь наявний масив джерел. Окрім кількох архівних документів з партійних фондів (з Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки України, залучених Віталієм Яремчуком), історіографія взагалі не залучала архівних матеріалів для дослідження проблематики 1500-річного ювілею Києва. Загальними проблемами значної частини історіографії щодо 1500-річного ювілею Києва (окрім її практично повної відсутності) є неприкрита упередженість багатьох авторів, тенденційність їхніх висновків, заснованих на вільному трактуванні джерел, підборі потрібних фактів та джерел (чи навіть їхнього перекручування), або ж взагалі не опертих на джерела. Незадовільний рівень історіографії зумовлює необхідність дослідження теми «з нуля», оскільки він не дозволяє опиратись на неї та її висновки. Ця ситуація стосується і публіцистичних матеріалів, присвячених історії 1500-річного ювілею Києва. Майже повна відсутність історіографії питання, практично повна відсутність уваги до теми також зумовлює потребу досліджувати тему «з нуля». Більш детально ця частина історіографії, використана в праці, характеризується в першому розділі цієї роботи.

Історіографія більш широких питань, таких, як пізньорадянських політик пам'яті та національних політик, як вже вказувалось вище, є достатньо нечисленною. Тут ми використали праці Збігнева Войновського, Джеремі Сміта

² Вортман Д., Немировський О. *Києву — півтора тисячоліття: чому це радянська вигадка?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://was.media/2020-01-02-kyjevu-ne-1500> (02.01.2020); *День рождження Києва: як столиця стала моложе на 1200 лет* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kiev.segoday.ua/kiev/kpower/den-rozhdenija-kieva-kak-ctolitsa-ctala-molozhe-na-1200-let-249771.html> (23.05.2011); Зотиков О. *Дні Києва – розсипане намисто минулого* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://umoloda.kyiv.ua/number/679/316/24686> (25.05.2006); Ковалинський В. *Ювілей города* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20201016175232/https://www.weekend.today/spectemy/kievskaja-starina/jubilej-goroda_arhiv_art.htm (10.10.2012); Насирова О. *Відкриття Золотих Воріт і лотерея. Як у 1982 році в Києві вперше відсвяткували День міста — архівні фото* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://varto.kiev.ua/2021/05/30/vidkrittia-zolotikh-vorit-i-lotereia-iak-u-1982-rotsi-v-kiievi-vpershe-vidsviatkuvali-den-mista-arkhivni-foto> (30.01.2021); Цалик С. *1982 рік: як рахували вік Києва* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2016/05/160528_kyiv_tsalyk_az (28.05.2016); Цалик С. *На проведення першого Дня Києва із союзного бюджету не дали жодної копійки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gazeta.ua/articles/history/na-provedennya-pershogo-dnya-kiyeva-iz-soyuznogo-byudzhetu-ne-dal-zhodnoyi-kopijki/499121> (27.05.2013); *Як святкували 1500-річчя Києва. Історія та факти* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kyivpastfuture.com.ua/yak-svyatkuvaly-1500-richchya-kyyeva-istoriya-ta-fakty> (29.05.2021)

та автора цієї роботи³, які презентують спектр ревізійністських поглядів на це питання. В огляді післясталінської радянської історіографії, яка торкається питання датування часу виникнення Києва, ми опирались на історіографічний нарис Ярослава Боровського⁴.

Найважливішими джерелами до Розділу I та Розділу II є дві категорії джерел. Перша – матеріали трьох архівних справ, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, які містять документи Ради Міністрів УРСР (в складі якої було утворено головний спеціалізований тимчасовий орган, який займався питаннями підготовки та відзначення 1500-річного ювілею Києва – Організаційний комітет по підготовці до святкування 1500-річчя міста Києва при Раді Міністрів УРСР), Київського міського виконавчого комітету, міністерств та відомств Української РСР, листи керівників інших організацій та відомств Української РСР та інші документи, які стосуються підготовки та організації відзначення 1500-річного ювілею Києва⁵. Сюди ж належить постанова Ради Міністрів України, яка визначала засадничі елементи будівельних та реставраційних робіт в межах підготовки до ювілею⁶. Друга категорія – спогади та інтерв'ю ключових осіб, долучених до прийняття рішень про відзначення ювілею, його підготовки та організації (спогади голови Ради Міністрів УРСР Олександра Ляшка, інтерв'ю голови Київміськвиконкому Валентина Згурського, спогади та інтерв'ю одного з провідних українських радянських археологів, долучених до визначення

³ Kostiv O. "The Other", *Official History, and Memory of the City in Soviet Guidebooks to Chernivtsi* // *City: History, Culture, Society*, 15 (1), 2023. pp. 87-105.; Smith J. *Was There a Soviet Nationality Policy?* // *Europe-Asia Studies* 71, no. 6, 2019. p. 972-993.; Wojnowski Z. *The Near Abroad: Socialist Eastern Europe and Soviet Patriotism in Ukraine, 1956-1985*. Toronto: University of Toronto Press, 2017. 344 p.

⁴ Боровський Я. *Походження Києва: історіографічний нарис*. Київ: Наукова думка, 1981. 152 с.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 2 (*Кабінет Міністрів України*), оп. 14, спр. 5244, арк. 33-34, 36, 38-42, 63, 74-75, 77-116.; ЦДАВОУ, оп. 14, спр. 5582а, арк. 98-99, 103-115, 123-144, 187, 250, 280, 442-444.; ЦДАВОУ, оп. 14, спр. 6060, арк. 13-20, 26-29, 34-36, 38-39, 42-46, 51, 53-55, 90-91.

⁶ Постанова Ради Міністрів Української РСР від 28 грудня 1979 р. № 597 «Про будівництво, реконструкцію об'єктів соціально-культурного призначення і реставрацію пам'яток історії та культури у зв'язку з підготовкою до відзначення 1500-річчя заснування міста Києва». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/KP790597?an=2> (дата звернення: 17.02.2024)

офіційної дати заснування Києва Петра Толочка)⁷. Допоміжні джерела Розділу I і Розділу II – це двотомний фотоальбом «Київ вчора, сьогодні, завтра», виданий 1982 р.⁸, спогади та інтерв'ю інших українських радянських державних та партійних діячів, сучасні публіцистичні матеріали та ін. Джерелами до Розділу III виступають статті та інші матеріали з численних періодичних видань української діаспори в Північній Америці (*Ми і світ, Нові дні, Наш Голос, Шлях Перемоги, Гомін України, Свобода, Сучасність, Вісник СКВУ, Українське Козацтва, Віра й Наука, Молода Україна, The Ukrainian Canadian, Ukrainian Newsletter*), які так чи інакше репрезентують реакцію різних середовищ українських діаспорян Північної Америки на радянський 1500-річний ювілей Києва⁹.

Наукова новизна нашої роботи полягає в тому, що наразі ця праця є найбільш повною розробкою проблемних питань 1500-річного ювілею Києва та є першою, що опирається на якнайширший масив джерельного матеріалу, зокрема на архівні документи. Також вперше в науковий обіг вводиться ціла низка джерел – це передусім архівні матеріали та матеріали періодики української діаспори в Північній Америці. Вперше розглядаються імагологічні аспекти 1500-річного ювілею Києва. Ця праця також є першою, яка ставить своєю ціллю якнайширше висвітлення та дослідження реакцій українців за кордоном на ювілей Києва 1982 р.

Структура роботи: праця складається зі змісту, вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Розділ I присвячений питанням ініціативи про святкування ювілею Києва, прийняття рішення про відзначення, підготовки до нього, а також основним елементам його святкування. Розділ II натомість має справу з офіційними наративами минулого

⁷ Ляшко А. *Груз пам'яті: Трилогія. Воспоминания. Кн. 3. Ч. 2: На ступенях влади*. Київ: Деловая Украина, 2001. 528 с.; Салій І. *Обличчя столиці в долях її керівників*. Київ: Довіра, 2008. 599 с.; Толочко П. *...И прошлое не проклинаю*. Київ: Издательство «АртЭк», 2006. 232 с.

⁸ *Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том перший* / Упоряд. В. Єрмаков, авт. тексту О. Кравець. Київ: Мистецтво, 1982. 151 с.; *Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том другий* / Упоряд. В. Єрмаков, фото Б. Мінделя, авт. тексту О. Кравець. Київ: Мистецтво, 1982. 243 с.

⁹ З огляду на величезний масив джерел цієї категорії звертаємо читачів напряму до списку використаних джерел та літератури для ознайомлення з їхнім переліком.

Києва, локальними виразниками політик пам'яті, актуалізованими в часі відзначення ювілею Києва, а також офіційною імагологією сучасності пізньорадянського Києва. Розділ III присвячено рецепції радянського ювілею Києва в різних середовищах української діаспори в Північній Америці. Наприкінці кожного розділу після позначки «***» подано проміжні висновки. Таким чином, роботу структуровано за проблемно-хронологічним принципом.

РОЗДІЛ І

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ВІДЗНАЧЕННЯ 1500-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ КИЄВА

«Відзначимо за життя нинішнього покоління. Якщо ж нащадки вирішать, що ми не зовсім точні, нехай і собі відсвяткують ювілей» – цю цитату, яку приписує Петро Толочко першому секретареві ЦК КПУ в 1972-1989 рр. Володимир Шербицькому, історики Юрій Шаповал та Олександр Якубець у своїй монографії, присвяченій тодішньому партійному керівнику Української РСР, вважають ілюстрацією його фривольного ставлення до історії, а також демонстрацією «відвертої показушності» відзначення 1500-річного ювілею Києва. Автори вказують, що офіційна дата виникнення Києва навіть для сучасників була *«явно історично та археологічно необґрунтованою»*, і що сумніви щодо неї нібито були і в самого П. Толочка. Уривок, про який йде мова:

Так само більше на відверту показуху, аніж на ідеологічний захід, скидалося і святкування в 1982 році 1500-ліття Києва. Дата явно була історично та археологічно необґрунтованою, проте на сумніви декого з істориків (зокрема Петра Толочка), Володимир Шербицький відповів: *«Відзначимо за життя нинішнього покоління. Якщо ж нащадки вирішать, що ми не зовсім точні, нехай і собі відсвяткують ювілей»* [...] ¹⁰ Якщо така фраза й справді пролунала, її можна вважати демонстрацією ставлення першого секретаря ЦК КПУ до історії як до вкрай утилітарного ідеологічного інструменту, але аж ніяк не науки. ¹¹

Однак, якщо звернутись до джерела (інтерв'ю П. Толочка), яке цитують автори монографії, то знаходимо в ньому протилежне трактування вищенаведеної фрази, приписуваної В. Шербицькому:

На державному рівні було поставлено завдання - визначити вік Києва. Ми почали розкопки в історичному ядрі міста - на Старокиївській горі (територія біля Національного музею історії України) і сусідній Замковій горі. До вирішення цього завдання було залучено академіка Рибакова - на той час, по суті, першу людину в радянській археології. Він і підтримав мою точку зору про те, що поселення, з якого виріс Київ, виникло на початку VI, найраніше - наприкінці V століття. Тобто приблизно 1500 років тому. Академік Тронько наполягав на тому, що Києву 2500 років. Думка Рибакова багато в чому зіграла вирішальну роль.

¹⁰ Курсив відсутній в праці та є нашим виділенням. На місці пропуску в праці вказане текстове перехресне посилання на джерела, в яких фігурує згадана цитата.

¹¹ Шаповал Ю., Якубець О. *Служитель залежності: Володимир Шербицький за обставин часу*. Київ: Критика, 2017, с. 158.

Відзначати 1500-річчя 1982 року було зарано. Лідер радянської України Володимир Щербицький, надзвичайно мудра людина людина, сказав: «Відзначимо за життя нинішнього покоління. Якщо ж нащадки вирішать, що ми не зовсім точні, нехай і собі відсвяткують ювілей».¹²

У іншому джерелі (спогади П. Толочка), на тій сторінці, яку цитують автори монографії на підтвердження своєї тези, ситуація аналогічна:

Пам'ятаю делікатну участь В.В. Щербицького в обговоренні проблеми ювілею Києва. Жодного разу він не висловив своєї особливої думки або незгоди з пропонованою вченими датою. Говорив: «Ми відзначимо 1500-річчя Києва, а розумніші нащадки, можливо, дійдуть і до іншого висновку»¹³

Отже, П. Толочко лише вважав завчасним святкування 1500-річчя Києва саме в 1982 р., але аж ніяк не ставив під сумнів теорію про час виникнення столиці України, яка стала офіційною (одним із пропонентів якої власне і був П. Толочко), а фраза, приписувана В. Щербицькому П. Толочком, за свідченнями археолога пролунала зовсім не у відповідь на його «сумніви», як пишуть Ю. Шаповал та О. Якубець.

Більш того, у спогадах П. Толочка є уривок, який також суперечить тезі авторів «Служителя залежності» про те, що вчені, зокрема П. Толочко, не сприйняли датування та ідеї святкування 1500-річчя Києва. Цей уривок чомусь було проігноровано:

— А яку позицію займали в цьому питанні, як тоді було заведено говорити, директивні органи? Сьогодні дехто стверджує, що на вчених тиснули, особливо з Москви, щоб, не дай Боже, Києву не «дали» дві або дві з половиною тисячі років.¹⁴

¹² «На государственном уровне была поставлена задача – определить возраст Киева. Мы начали раскопки в историческом ядре города – на Старокиевской горе (территория возле Национального музея истории Украины) и соседней Замковой горе. К решению этой задачи был привлечен академик Рыбаков – в то время, по сути, первый человек в советской археологии. Он и поддержал мою точку зрения о том, что поселение, из которого вырос Киев, возникло в начале VI, самое раннее – в конце V века. То есть примерно 1500 лет назад. Академик Тронько настаивал на том, что Киеву 2500 лет. Мнение Рыбакова во многом сыграло решающую роль. Отмечать 1500-летие в 1982 году было рановато. Лидер советской Украины Владимир Щербицкий, мудрейший человек, сказал: «Отметим при жизни нынешнего поколения. Если же потомки решат, что мы не совсем точны, пусть и себе отпразднуют юбилей». Курсив цитати в тексті цієї роботи відсутній в джерелі та є нашим виділенням. У: Осипчук И. Петр Толочко: «По селу прошел слух, что гитлеровцы убьют всех некрещеных детей, и меня в срочном порядке окрестили» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ua/ru/158986-petr-tolochko-po-selu-proshel-sluh-chno-gitlerovcy-ubyut-vseh-nekrechshenyh-detej-i-menya-v-srochnom-poryadke-okrestili> (01.03.2013)

¹³ «Помню деликатное участие В.В. Щербицкого в обсуждении проблемы юбилея Киева. Ни разу он не высказал своего особого мнения или несогласия с предлагавшейся учеными даты. Говорил: «Мы отметим 1500-летие Киева, а более умные потомки, возможно, придут и к другому выводу». Курсив цитати в тексті цієї роботи відсутній в джерелі та є нашим виділенням. У: Толочко П. ...И прошлое не проклиная. Киев: Издательство «АртЭк», 2006, с. 68.

¹⁴ Питання журналіста Івана Безсмертного. Спогади П. Толочка складено та видано у вигляді розмови.

— Ніхто на нас не тиснув. Проблема ця кілька разів розглядалася в ЦК Компартії України, у Раді Міністрів України, у Президії АН СРСР, але завжди виключно з позицій свідчення джерел. Основні доповіді робили Б.О. Рибаків і я. Єдине, в чому можна було дорікнути представникам директивних органів, то це в деякому форсуванні ювілейних урочистостей. Звичайно, 1982 рік для ювілею було обрано довільно. 1500-річчя Києва краще було б відзначити в першій половині ХХІ століття [...]

І все-таки ми не повинні шкодувати, що відзначили 1500-річний ювілей нашого міста. Він приніс Києву багато користі. Було відреставровано багато пам'яток історії та культури, видано безліч монографій і збірок, упорядковано історико-архітектурні ансамблі, проведено велику кількість наукових конференцій.¹⁵

Звісно, брати на віру слова П. Толочка було б непрофесійно, тому його слова потребують верифікації, як і будь-які інші свідчення джерел. Проте що вони точно означають, так це те, що автори монографії про В. Щербицького в своєму конструюванні негативного наративу про постать тодішнього партійного лідера радянської України, на жаль, серед іншого вдалися і до відвертого виривання окремої цитати з цілісного наративу джерела, інтерпретуючи її вигідним чином, який, проте, прямо суперечить свідченням звідти (зокрема навіть тим, які цитуються авторами). Таким чином П. Толочко, який був одним із прибічників «1500-річного» віку Києва та який навіть вже в часі незалежності і далі стояв на цьому датуванні, вказуючи, що владні функціонери не мали жодного стосунку до його визначення (і при цьому дуже компліментарно відгукуючись про В. Щербицького), в рецепції Ю. Шаповала та О. Якубця шляхом певної маніпуляції джерельним матеріалом став ледве не противником такого датування історії Києва, якому воно буцімто було нав'язане В. Щербицьким.

¹⁵ «- А какую позицию занимали в этом вопросе, как тогда было принято говорить, директивные органы. Сегодня кое-кто утверждает, что на ученых давили, особенно из Москвы, чтобы, не дай Бог, Киев не "дали" две или две с половиной тысячи лет.

- Никто на нас не давил. Проблема эта несколько раз рассматривалась в ЦК компартии Украины, в Совете Министров Украины, на Президиуме АН СССР, но всегда исключительно с позиций свидетельства источников. Основные доклады делались Б.А. Рыбаковым и мной. Единственное, в чем можно было упрекнуть представителей директивных органов, так это в некотором форсировании юбилейных торжеств. Конечно, 1982 год для юбилея был выбран произвольно. 1500-летие Киева лучше было бы отметить в первой половине XXI века [...]

И все-таки мы не должны сожалеть, что отметили 1500-летний юбилей нашего города. Он принес Киеву много пользы. Были отреставрированы многие памятники истории и культуры, издано множество монографий и сборников, приведены в порядок историко-архитектурные ансамбли, проведено большое число научных конференций.» У: Толочко П. ...И прошлое не проклинаю... с. 65-66.

Як бачимо, подібне вільне поводження із джерелами, доволі характерне для публіцистичного дискурсу навколо 1500-річного ювілею Києва, на жаль, трапляється і в сучасній українській академічній радянології. Цей приклад є доволі промовистим, оскільки репрезентує загалом рівень та стан розробки проблематики формування офіційного пізньорадянського датування виникнення Києва та походження ідеї про відзначення 1500-річного ювілею Києва в 1982 р. Незадовільний стан дослідження цієї теми, якщо від сили не називати її взагалі майже відсутньою в історіографії, визначає необхідність проведення ґрунтовних розвідок в цьому напрямку, що є однією із траєкторій цієї роботи та фокусом цього розділу.

1.1. Визначення офіційної радянської дати заснування Києва та прийняття рішення про святкування ювілею

Одне із центральних питань в історії відзначення 1500-річного ювілею Києва можна сформулювати наступним чином: *«Що було первинним та ключовим у визначенні офіційної дати виникнення Києва: висновки вчених про дату виникнення Києва чи рішення влади про відзначення ювілею?»* Цю проблему можна назвати одним із випадків відомого метафоричного питання *«що було перше, курка чи яйце?»*, поставленого ще давньогрецькими філософами. У її суті лежить та сама логічна проблема: перше не може виникнути без другого, а друге – без першого. У брежнєвському СРСР наука підпорядковувалась ідеологічному та владному диктату, але й влада, на відміну від сталінських часів, мусила опиратись на наукові висновки вчених у релевантних питаннях. Проте, як проблема «курка чи яйце» має буквальне та прикладне біологічне рішення, так і вище поставлене питання до минулого мусить мати певну відповідь. Тут ми спробуємо її віднайти.

Передусім необхідно розглянути, які гіпотези щодо генези датування та відзначення ювілею циркулюють в історіографії та в публіцистиці. Сергій Толочко, автор на сьогодні єдиної академічної статті, присвяченої цілком і повністю виключно 1500-річному ювілею Києва, чітко не артикулює своєї візії

походження святкування. Дослідник лише вказує на те, що датування виникнення Києва «уточнювалось» в нових академічних працях, які виходили в часі ювілею, та зазначалось як кінець V ст. н.е., себто «підганялось» під ювілейну концепцію. На жаль, не зрозуміло, чи має автор на увазі те, що лише окремі праці «підганялись» під вже сформовану вченими рамку датування, чи те, що загалом науковий дискурс підлаштовувався під владний диктат¹⁶. Загалом питання формування офіційної версії датування заснування Києва та прийняття рішення про святкування ювілею не входить в дослідницький фокус статті С. Толочка, у якій автор зосереджується передусім на підготовчих заходах, святкуваннях та їхньому ідеологічному наповненні.

Ярослав Ісаєвич у своїй статті про ювілеї Львова та Києва навпаки ж доволі широко зупиняється на питаннях датування заснування Києва, прийнятті рішення про святкування ювілею та підготовці до нього. Коротко погляд історика, заснований на мемуарних свідченнях та аналізі синхронної періодики, можна підсумувати так: ідея відсвяткувати ювілей з'явилась на рівні республіканської влади, і, попри те, що в організаторів святкування, зокрема в ініціатора Петра Тронька (на той момент заступника голови Ради Міністрів УРСР та керівника Українського товариства захисту пам'яток історії та культури) була амбіція відсвяткувати 2000-річний ювілей, їм довелось рахуватись із позицією вчених, передусім П. Толочка та Б. Рибаківа. Наукове обґрунтування датування заснування Києва в кін. V – на поч. VI ст. н.е. базувалось на археологічних знахідках П. Толочка та теоретичних розробках (заснованих на антинорманістській парадигмі) Б. Рибаківа, провідного радянського археолога та медієвіста, директора Інституту археології АН СРСР. Заступництво Б. Рибаківа зіграло провідну роль в прийнятті 1500-річного датування віку Києва та, разом із активним лобіюванням ідеї відзначення ювілею керівниками Української РСР, сприяло тому, що союзний центр надав дозвіл на

¹⁶ Толочко С. *Святкування 1500-річчя Києва 1982 року: ідеологічний аспект* // Київські історичні студії, 1 (8), 2019, с. 75.

святкування¹⁷. Подібну позицію займає і Віталій Яремчук, вказуючи з опертям на архівні джерела, що результати спільної роботи фахівців АН СРСР та АН УРСР, яка датувала виникнення Києва в останній чверті V ст., були направлені в ЦК КПУ, а В. Щербицький у свою чергу у липні 1978 року з ідеологічних позицій, проте опираючись на висновки вчених, аргументував у листі до ЦК КПРС необхідність святкування ювілею міста¹⁸. Отже, обоє вчених загалом стоять на позиції відносної автономності дослідницьких висновків радянських істориків та археологів щодо рішень влади про святкування ювілею.

В історіографії присутня й протилежна позиція, яка постулює безапеляційну підпорядкованість висновків вчених тривіальним владним інтересам у питанні датування виникнення Києва. Так, Ярослава Верменич вказує, що притомних аргументів на підтримку версії про 482 р. як рік виникнення Києва не було надано і називає вчених, які стали авторами концепції 1500-річного віку Києва, ніяк інакше, як «радянськими міфотворцями», які експлуатували епонімний міф у момент, коли виникла відповідна політична потреба, інакше кажучи – на замовлення влади¹⁹. Ярослав Дашкевич (на якого посилається Я. Верменич) висловився ще більш різко: *«Не згадуємо вже про те, що сучасні міфотворці, нібито вчені, виконуючи імперське завдання вихваляння «матері міст руських» – до речі, фальшиво інтерпретуючи цей зворот – провели в радянський час 1500-річчя Києва, виходячи з не дуже переконливого датування залишків печі»*.²⁰ Олена Русина, повторюючи за Ігорем Данилевським²¹, писала:

При цьому, гадаємо, мають рацію ті історики, котрі вбачають у цій новітній міфології²² продовження радянських міфотворчих традицій, закладених у працях тих науковців, «які уславилися своєю офіційністю. Вони займалися не грубою

¹⁷ Ісаєвич Я. *Ювілеї міст: Львів, Київ і знову Львів // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 16, 2007. с. 78-79.

¹⁸ Яремчук В. *Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009, с. 384-385.

¹⁹ Верменич Я. *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України, 2011. с. 264.

²⁰ Дашкевич Я. *Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського / Літературна агенція «Піраміда», 2007. с. 32.

²¹ Данилевський І. *Древняя Русь глазами современников и потомков (IX-XII вв.); Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов*. Москва: Аспект Пресс, 1998, с. 326.

²² Мова йде про псевдо- та паранаукові гіпотези виникнення Києва та його датування, зокрема ті, що базуються на переконанні в автентичності «Велесової книги» (наприклад, «2700-ліття» Києва в 2000 р.)

фальсифікацією джерел, а майстерною ідеологічною маніпуляцією суспільною свідомістю, доводячи, наприклад, що Київ був заснований 1500 років тому, тоді як археологічні знахідки підтверджують існування тут міста «лише» протягом 1000 років, – що, втім, теж немало».²³

Як бачимо, в історіографії представлено дві протилежні візії даної проблематики, які важко звести до якогось спільного знаменника, оскільки вони мають в собі взаємовиключні елементи, як-от акцент на врахуванні (навіть первинності) думки вчених з одного боку дискусії та повне заперечення їхньої суб'єктності в питаннях датування Києва та відзначення його ювілею з іншого.

У публіцистиці теж звертають увагу на питання того, як і на підставі чого було прийнято рішення святкувати 1500-річчя Києва, і тут теж широка палітра думок. Зустрічаються різні позиції щодо того, хто запропонував відсвяткувати ювілей. Найчастіше згадуваними є дві версії, хто був ініціатором відзначення дати: видатний краєзнавець та історик, заступник голови Ради Міністрів УРСР (1961-1978), керівник Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури (1967-1988) Петро Тронько²⁴ або голова виконавчого комітету Київської міської ради народних депутатів (1979-1990) Валентин Згурський²⁵. Є й інші гіпотези, що, наприклад, відсвяткувати ювілей Києва запропонувала заступниця В. Згурського на посаді голови Київміськвиконкому Галина

²³ Русина О. *Студії з історії Києва та Київської землі*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005, с. 4.

²⁴ На цій позиції стоять автори наступних публікацій: Вортман Д., Немировський О. *Києву – півтора тисячоліття: чому це радянська вигадка?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://was.media/2020-01-02-kyjevu-ne-1500> (02.01.2020); Насирова О. *Відкриття Золотих Воріт і лотерея. Як у 1982 році в Києві вперше відсвяткували День міста — архівні фото* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://varto.kiev.ua/2021/05/30/vidkrittia-zolotikh-vorit-i-lotereia-iak-u-1982-rotsi-v-kiievi-vpershe-vidsviatkuvali-den-mista-arkhivni-foto> (30.01.2021); *Як святкували 1500-річчя Києва. Історія та факти* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kyivpastfuture.com.ua/yak-svyatkuvaly-1500-richchya-kyjeva-istoriya-ta-fakty> (29.05.2021); Лисниченко І. *Тамара Главак: «Тільки когда генсек Андропов пригрозил забрать у него партбилет, первый заместитель председателя Совмина Украины Ващенко согласился стать министром торговли СССР»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ua/87735-tolko-kogda-gensek-andropov-prigrozil-zabrat-u-nego-partbilet-pervyj-zamestitel-predsdatelya-sovmina-ukrainy-vaushenko-soglasilsya-stat-ministrom-torgovli-sssr> (23.02.2002); Ковалинський В. *Юбилей города* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20201016175232/https://www.weekend.today/spectemy/kiievskaja-starina/jubilej-goroda_arhiv_art.htm (10.10.2012)

²⁵ Цієї версії дотримуються автори перелічених публікацій: Цалик С. *На проведення першого Дня Києва із союзного бюджету не дали жодної копійки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gazeta.ua/articles/history/na-provedennya-pershogo-dnya-kijeva-iz-soyuznogo-byudzhetu-ne-dali-zhodnoyi-kopijki/499121> (27.05.2013); *День рождения Киева: как столица стала моложе на 1200 лет* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kiev.segodnya.ua/kyev/kpower/den-rozhdenija-kijeva-kak-ctolitsa-ctala-molozhe-na-1200-let-249771.html> (23.05.2011);

Менжерес²⁶ або взагалі сам партійний ідеолог брежнєвських часів Михайло Суслов, проте ці теорії є маргінальними та не мають на своє підтвердження достатніх валідних аргументів. Так, наприклад, київський краєзнавець Олексій Зотиков, який висунув гіпотезу про М. Суслова як ініціатора святкувань, писав, що про це йому буцімто особисто розповів Б. Рибаків, якому М. Суслов нібито «замовив» обґрунтування ювілею²⁷. Варто зазначити, що більшість згаданих публікацій наполягають на штучності датування заснування Києва та його 1500-річного віку. Так, історик Дмитро Вортман та журналіст-краєзнавець Олександр Немировський у матеріалі для науково-популярного історичного порталу «WAS» вважають датування штучним, яке не підлягало апеляції з огляду на те, що ініціатором відзначення з суґубо утилітарних та ідеологічних причин була влада, а «гіпотеза 1500» є нічим іншим, як «породженням радянського офіціозу», а обґрунтування 1500-літнього віку Києва – «пошуком зручних фактів», підігнаних під потрібне число²⁸. З інших позицій штучність датування ілюструють інші автори, які, повторюючи за В. Згурським, вважають, що мала місце ситуація, коли первинна гіпотеза про 2500-ліття Києва була в рамках перемовин із ЮНЕСКО скоректована на тисячу років вперед і прийнята українською радянською стороною в такому вигляді, поки не «зрізали» *«ще кілька сотень років»*²⁹.

Варто зазначити, що тут ми окреслили публіцистичне осмислення 1500-річного ювілею Києва лише в найзагальніших рисах, і практично кожен досліджений матеріал додає ті чи інші нюанси, розглядати детально які тут немає потреби. Також важливо зазначити, що уявлення про походження ідеї ювілею та відповідного офіційного радянського датування серед сучасників подій, а саме в середовищі української діаспори на Заході, розглянуто окремо в третьому розділі

²⁶ Ця версія перелічується серед ймовірних тут: Цалик С. 1982 рік: як рахували вік Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2016/05/160528_kyiv_tsalyk_az (28.05.2016)

²⁷ Зотиков О. Дні Києва – розсипане намисто минулого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://umoloda.kyiv.ua/number/679/316/24686> (25.05.2006)

²⁸ Вортман Д., Немировський О. Києву – півтора тисячоліття...

²⁹ Цю історію переповідають: *День народження Києва: як столиця стала моложе на 1200 лет...; Як святкували 1500-річчя Києва. Історія та факти* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kyivpastfuture.com.ua/yak-svyatkuvaly-1500-richchya-kyyeva-istoriya-ta-fakty> (29.05.2021); Цалик С. 1982 рік: як рахували вік Києва...

цієї роботи на прикладі матеріалів періодичних видань українських організацій Північної Америки.

На жаль, вищерозглянуті теорії щодо формування офіційного датування заснування Києва, проблеми ініціативи та причин відзначення ювілею (як академічні, так і публіцистичні) важко назвати такими, що опираються на весь наявний широкий масив наявних джерел, а переважну частину з них – достатньо обґрунтованими. З огляду на це є доцільним спробувати реконструювати нитку явищ та подій минулого, наслідком яких стало відзначення 1500-річчя Києва в 1982 р.

Розпочати варто не з кінця 1970-х рр., не з прийняття рішення про святкування 1500-річчя Києва, як це традиційно прийнято в розгляді історії ювілею, а з більш раннього часу. Йдеться про розгляд датування виникнення Києва в радянському академічному дискурсі «доювілейного» періоду, себто в той час, коли ще не було прийняте політичне рішення про святкування 1500-річного ювілею і, таким чином, не запанувала офіційна «єдина правильна» версія. Для короткого узагальненого викладу нам достатньо згадати погляди трьох ключових постатей в дискусії 1950-1970-х рр. навколо питання часу виникнення Києва, які репрезентують загальні тенденції в радянській історіографії того періоду: Борис Рібаков, Михайло Брайчевський та Петро Толочко.

Борис Рібаков, безсумнівно, був ключовою фігурою ранньосередньовічної археології та медієвістики в пізньорадянський час. Ще в 1950-х рр. на підставі аналізу різних писемних джерел сформувалась його позиція щодо часу виникнення Києва як поселення, яке має тяглість з руським містом – середина I тис. н.е. У своїх працях 1960-х рр. вчений доходив до висновку, що час правління Кия, якого він вважав історичним персонажем, приблизно збігається з часом правління у Візантії імператора Юстиніана (527-565), а Київ, «місто Кия», якраз у VI ст. стає центром полянського союзу племен. Підтвердження своїх тез Б. Рібаков знаходив і в археологічних знахідках. Проте вже в 1980 р., в контексті ювілею Києва, у світ виходить нова праця Б. Рібакова

«Місто Кия», у якій вчений, як він вказує, на підставі нових археологічних даних пропонує знизити нижню межу датування та вважати часом виникнення Києва не період імператора Юстиніана, а імператора Анастасія Дикора (491-518), себто кінець V ст.³⁰ Чи ця зміна була зумовлена необхідністю «підігнати» наукову базу якомога ближче до офіційного датування заснування міста 482 роком³¹, чи вона дійсно була зумовлена новими археологічними даними та зміною погляду на писемний джерельний матеріал, сказати важко. Хоч перший варіант видається доволі ймовірним і логічним, а також є широко розтиражованим, все ж однозначних підтверджень такої версії з оперттям на свідчення джерел немає.

Наприкінці 1950-х – в середині 1960-х рр. свої парадигматичні праці щодо питань виникнення Києва опублікував один із провідних тогочасних українських радянських археологів Михайло Брайчевський. Він активно розробляв теорію, згідно з якою історію Києва можна проглядати від рубежу нашої ери, коли виникли так звані «протокиївські поселення», які, на думку вченого, склали ядро майбутнього міста. Таким чином, за М. Брайчевським існував континуїтет між поселеннями в районі майбутнього Києва початку I тис. н.е. та містом Володимира. Проміжною ланкою між «протокиївським ядром» та власне Києвом стало Київське городище, датоване на той час VI-VII ст. і будімо засноване Києвом, який за М. Брайчевським був історичною особою, а літописна легенда – відображенням дійсних подій минулого. Історичність легенди М. Брайчевським доводилась тим фактом, що у вірменському епосі наявна легенда про заснування міста Куара трьома братами Куаром, Мелтесом та Хореаном, яку дослідник вважав варіацією літописної оповіді про заснування Києва³². Отже, за версією М. Брайчевського,лік Києва варто було відраховувати від межі ер, тому Києву в XX ст. налічувалось приблизно 2000 років. Варто зазначити, що

³⁰ Боровський Я. *Походження Києва: історіографічний нарис*. Київ: Наукова думка, 1981, с. 99-104.

³¹ Важливо зазначити, що, попри стійкий стереотип, радянські вчені ніколи не називали 482 р. датою заснування Києва, а ця дата фігурувала виключно в позаакадемічних дискурсах і здебільшого як умовна дата, визначена для відзначення ювілею. Тодішній голова Ради Міністрів УРСР Олександр Ляшко вказував, що Б. Рибаків на запит українських республіканських керманічів відповів, що будь-яка дата в останній чверті XX ст. могла бути обраною для цього святкування: Ляшко А. *Груз пам'яті: Трилогія. Воспоминання. Кн. 3. Ч. 2: На ступенях влади*. Київ: Делова Україна, 2001, с. 218.

³² Боровський Я. *Походження Києва...* с. 116-120.

репресивна реакція на дисидентські акти вченого³³ призвела до маргіналізації концепції, оскільки від наукової діяльності було усунуто її головного прибічника, і попри подальше відновлення на науковій роботі наприкінці 1970-х рр. М. Брайчевський не мав голосу в процесі визначення офіційної дати заснування Києва.

Концепцію московського вченого Б. Рибакова в українській радянській археології та медієвістиці підтримав Петро Толочко. Він слідом за Б. Рибаківим первинно вказував, що лік Києва слід вести від заснування Київського городища, яке він датував VI ст., проте, як і Б. Рибаків, П. Толочко згодом уточнив цю дату кінцем V – початком VI ст., посиляючись на результати недавніх археологічних розкопок 1971-1976 рр. на Старокиївській горі, якими він сам і керував³⁴. Таким чином П. Толочко вніс власні корективи в концепцію Б. Рибаків, які той взяв до уваги та акцептував до своїх праць, які виходили вже в контексті підготовки та відзначення ювілею Києва. Цікаво, що П. Толочко у своїй критиці двох інших найбільш поширених теорій виникнення Києва (тої, що датує появу Києва кінцем I тис. н.е. та таврована в радянській науці як «норманістська», яку відстоювали іноземні дослідники та деякі радянські вчені; та тої, що вказує на рубіж нашої ери як на час, від якого варто вести лік Києва, яку відстоював М. Брайчевський) вдався до позаакадемічних, ідеологічних інструментів. Так, для П. Толочка неспроможність «норманістського» датування була *«надто очевидною, щоб полемізувати з нею»*, а спільною проблемою обох критикованих теорій вчений називав *«неувагу до відомого марксистського положення про те, що протилежність між містом і селом починається разом з переходом від*

³³ Йдеться про опозицію М. Брайчевського до офіційної історіографічної парадигми, продиктованої «Тезами до 300-річчя возз'єднання України з Росією» 1954 р., яка знайшла свій відкритий вияв у поширюваному самвидавом творі 1966 р. «Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції», а також підпис під «Листом 139-ти» 1968 р. Це призвело до звільнення М. Брайчевського з Інституту історії АН УРСР в 1968 р. та з Інституту археології АН УРСР в 1972 р. Неформальна реабілітація вченого розпочалась у 1978 р. коли його було поновлено на посаді старшого наукового співробітника в Інституті археології АН УРСР: *Брайчевський Михайло Юліанович* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=category&id=240&Itemid=101

(дата звернення: 01.05.2024)

³⁴ Боровський Я. *Походження Києва...* с. 121-124.

варварства до цивілізації, від племінного ладу до держави»³⁵. Подібні закиди не гарантували безумовне прийняття теорії Б. Рибакі та П. Толочка в академічних колах та партійним керівництвом, але підвищували ідеологічну вивіреність їхньої концепції.

Таким чином можна із впевненістю сказати, що науковий бік визначення офіційного датування заснування Києва в контексті відзначення його ювілею не можна звести виключно до штучного припасування наукового обґрунтування до ідеологічних потреб та інтересів влади. Подібну тривіалізацію наукового обґрунтування 1500-річчя Києва, популярну в публіцистичному та академічному дискурсі, слід вважати тенденційною, оскільки підтвердження їй не знаходимо в джерелах, а теоретичні конструкції, які передбачали датування появи Києва серединою I тис. н.е., простежуються в радянській історіографії щонайменше з 1950-х рр., тобто з часу, коли ще не йшлося про потребу визначення єдиної офіційної дати виникнення Києва. Водночас присутність ідеологічного фактору неможливо заперечити принаймні тому, що валідність тих чи інших наукових теорій дійсно визначалась зокрема й ідеологічними критеріями, як-от відповідністю антинорманістській перспективі та марксистсько-ленінській догматиці, що, проте, було загалом характерною вадю радянської історичної науки, яка перебувала під пресом партійного контролю, і не була зумовлена конкретно потребою прийняти те чи інше датування як офіційне в контексті принципового рішення про відзначення ювілею Києва.

Проте перейдемо від вчених та їхніх теорій до власне ініціативи відсвяткувати ювілей Києва та до прийняття остаточних рішень щодо відзначення 1500-річчя міста.

Найімовірніше, ініціатором обговорень про можливе відзначення ювілею Києва був все ж згаданий раніше Петро Тронько. Така ініціатива була б логічною частиною переліку інших його проєктів в історико-культурній та пам'яткоохоронній сфері (заснування УТОПІК, укладення багатотомної серії

³⁵ Там само, с. 121-123.

«Історія міст і сіл Української РСР», відкриття музеїв, захист історико-культурної спадщини, ювілеї українських діячів минулого тощо). Окрім цього, П. Тронько був своєрідним містком між світом науки та світом партії, тому міг висувати подібні ініціативи. На його авторство ідеї відсвяткувати ювілей міста прямо вказували окремі особи, причетні до прийняття рішення та організації святкувань – вже згаданий археолог-медієвіст Петро Толочко³⁶ та секретарка Київського міського комітету КПУ Тамара Главак³⁷. Окрім того, є поважні заперечення до головної альтернативної версії, яка вказує, що автором ідеї відсвяткувати ювілей міг бути голова Київміськвиконкому Валентин Згурський. Перш за все, сучасники не вказують на нього як на ініціатора обговорень, зокрема вже згадана Т. Главак, яка з огляду на свою посаду, вочевидь, багато співпрацювала із В. Згурським, отже, мала би знати про те, що він є автором ідеї ювілею, якби він дійсно ним був. Єдиний учасник прийняття рішень та підготовки ювілею, хто вказує на В. Згурського як ініціатора – це він сам³⁸. Зрештою, деякі висловлювання В. Згурського в інтерв'ю суперечать архівним матеріалам та свідченням інших сучасників, що найбільш переконливо заперечує його авторство ідеї відсвяткувати ювілей Києва. Наприклад, В. Згурський вказує, що ідея святкувати ювілей міста виникла в 1980 р.³⁹, а протягом 1980-1981 рр.

³⁶ «Инициатором идеи отпраздновать юбилей Киева был известный историк академик Петр Тронько, – рассказывает Петр Толочко. – Петр Тимофеевич был вхож в коридоры власти – в 1970-е годы занимал пост заместителя председателя Совета министров Украинской ССР и возглавлял республиканское Общество охраны памятников истории и культуры». У: Осипчук О. Академик Петр Толочко: «С празднованием 1500-летия Киева мы поспешили лет на... 100» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ua/37071-akademik-petr-tolochko-quot-s-prazdnovaniem-1500-letiya-kieva-my-pospeshili-let-na-100-quot> (22.05.2007)

³⁷ «- 20 лет назад Киев готовился к празднованию своего 1500-летия. Киевский горком партии и вы, один из его секретарей, принимали активное участие в этой работе. С чего она началась?

- С инициативы академиков Бориса Патона и Петра Тронько, которые предложили масштабно отметить такую дату.» У: Лисниченко И. Тамара Главак: «Только когда генсек Андропов пригрозил забрать у него партбилет, первый заместитель председателя Совмина Украины Ващенко согласился стать министром торговли СССР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ua/87735-tolko-kogda-gensek-andropov-prigrozil-zabrat-u-nego-partbilet-pervyj-zamestitel-predsedatelya-sovmina-ukrainy-vacshenko-soglasilsya-stat-ministrom-torgovli-sssr> (23.02.2002)

³⁸ «- У травні 1982 року Київ урочисто відсвяткував свій 1500-літній ювілей [...] Як народжувалась ця прекрасна ідея?

- Сама ідея виникла доволно просто. Какою же ти мэр Києва, если не знаешь его богатейшую историю? Поэтому в промежутке между текущими делами я с увлечением начал ее изучать. Мне было интересно вникать в проблемы историков, археологов, музейных работников. Вот и возникла мысль: «А почему бы не отметить такую славную дату в летописи города как подобает?» У: Салій І. Обличчя столиці в долях її керівників. Київ: Довіра, 2008, с. 171-172.

³⁹ День рождения Киева: как столица стала моложе на 1200 лет...

київські міські та республіканські керівники доводили Москві, що Києву як місту дійсно 1500 років, і тільки після цього було прийнято спільну постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР про святкування 1500-річчя Києва, після чого «закрутилась карусель» підготовки до урочистостей⁴⁰. Це не відповідає дійсності. Вже з 1978 р. в офіційних документах фігурує 1500-річний вік Києва, отже вже на той момент не було потреби переконувати союзний центр в 1500-річчі міста – це вже було визнано Москвою⁴¹. Парадигматичні рішення, які визначали план та хід підготовки до відзначення ювілею, були прийняті ще в 1979 р.⁴², і протягом 1980-1982 рр. ці плани втілювались в життя. Подібних суперечностей можна знайти більше, тут ми висвітлюємо лише найбільш промовисту. Очевидно, що особа, яка ініціювала та брала активну участь у підготовці ювілею, не могла не знати цих моментів та допустити таких помилок у своїх словах. Окрім того, В. Згурський був введений до складу Організаційного комітету по підготовці до святкування 1500-річчя міста Києва при Раді Міністрів УРСР (далі – республіканський Оргкомітет) лише з третього його засідання⁴³, вже після того, як були прийняті головні рішення та плани підготовки до відзначення ювілею (до речі, на відміну від П. Тронька, який був залучений до роботи Оргкомітету з першого його засідання). Видається дуже дивним, що особа у владі, яка називала себе ініціатором відзначення ювілею, не була залучена до організації цього ювілею з самого початку. Отже, цілком ймовірно, що В. Згурський намагався постфактум привласнити собі славу організатора

⁴⁰ Салій І. *Обличчя столиці в долях її керівників...* с. 172-173.

⁴¹ У грудні 1978 року було прийнято постанову ЦК КПРС «Про проведення 1500-річного ювілею міста Києва», 19 грудня того ж року постановою ЦК КПУ було утворено республіканський Оргкомітет: Ляшко А. *Груз пам'яті...* с. 220.

⁴² Проект заходів під назвою «Організаційні та ідеологічні заходи, пов'язані із підготовкою і святкуванням 1500-річчя заснування міста Києва» було складено республіканським Оргкомітетом ще 10 квітня 1979 р. і затверджено постановою Політбюро ЦК КПУ 22 травня 1979 р. Подальші рішення опирались на цей документ. У: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВОУ), ф. 2 (Кабінет Міністрів України), оп. 14, спр. 5582а, арк. 123-134.; Ляшко А. *Груз пам'яті...* с. 220.

⁴³ Вперше в переліках членів республіканського Оргкомітету В. Згурський фігурує в матеріалах третього засідання Оргкомітету, яке відбулось 20 грудня 1979 р. Судячи з протоколу засідання, В. Згурський був запрошений для обговорення проекту постанови Ради Міністрів УРСР, яка була прийнята після доопрацювання 28 грудня 1979 р. У: ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 165-167.; *Постанова Ради Міністрів Української РСР від 28 грудня 1979 р. № 597 «Про будівництво, реконструкцію об'єктів соціально-культурного призначення і реставрацію пам'яток історії та культури у зв'язку з підготовкою до відзначення 1500-річчя заснування міста Києва»*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/KP790597?an=2> (дата звернення: 17.02.2024)

успішного грандіозного святкування, яке стало частиною міського міфу, а прибічники версії про його авторство ідеї відзначати ювілей лише прийняли як дійсне його слова.

Протягом 1978 р. приймалось принципове рішення про святкування 1500-річчя Києва. Спогади учасників процесу вказують на те, що цю ідею підхопили республіканські лідери – перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький та голова Ради Міністрів УРСР О. Ляшко. Ті, в свою чергу, переконували відповідно Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва та голову Ради Міністрів СРСР Олексія Косигіна. Вагому роль зіграли доповідні записки Б. Рибаківа, зроблені на запит української сторони, які підтверджували наявність наукових підстав святкувати 1500-річний ювілей Києва⁴⁴. До речі, П. Толочко вказує, що первинно йшла дискусія, яке датування запропонувати, і П. Тронько спершу пропонував святкувати 2000-річчя Києва (і цю ідею підтримував В. Щербицький), але згодом відступився, оскільки вчені вказували, що однозначно довести таке датування наявним масивом джерел було неможливо⁴⁵. Можливо, П. Тронько пропонував таке датування з огляду на те, що її висуває том про Київ *«Історії міст і сіл Української РСР»* 1968 р.⁴⁶, себто праця, яка є частиною серії, головним редактором і фактично рушієм укладення та видання якої і був П. Тронько.

Проте повернімось до офіційних рішень про ювілей. Врешті-решт республіканським лідерам все ж вдалось переконати союзню верхівку святкувати київський ювілей, і в 1979 р. розпочалась активна підготовка до відзначення 1500-річного ювілею Києва.

⁴⁴ Ляшко А. *Груз пам'яті...* с. 216-220.

⁴⁵ Толочко П. *Слово про Петра Тронька* // Академік Петро Тронько – видатний оборонець національної спадщини. Збірка статей / Упоряд. О. Повякель та А. Сериков; Київ: Видавничий дім журналу «Пам'ятки України», 2021, с. 436.

⁴⁶ «*Давня історія Києва має кілька періодів. Перші сторінки її за археологічними даними слід починати не пізніше II століття до н.е. – I століття н.е. З цього часу ми можемо починати історію наших безпосередніх предків, що постійно і назавжди осіли на території майбутнього міста Києва. Небезпідставно археологи висловлюють думку, що Київ може вважатися ровесником поселення Лютеція, з якого виріс Париж, що недавно відзначав свій 2000-річний ювілей*». У: *Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Київ*. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968, с. 21-22. Варто зазначити, що в 1982 р. том про Київ *«Історії міст і сіл Української РСР»* був перевиданий (в російськомовній версії) зі змінами, де текст було адаптовано до тепер вже офіційного 1500-річного датування Києва.

1.2. Підготовчі заходи та відзначення 1500-річного ювілею Києва

Підготовка до відзначення ювілею Києва тривала загалом 3 роки. До неї були залучені владні виконавчі структури (Радміни, окремі міністерства та комітети) республіканського та всесоюзного рівня; київський міський та всі обласні виконкоми Української РСР; підприємства та установи, підпорядковані перерахованим структурам; партійна, радянська, комсомольська, профспілкова та навіть військова вертикалі; система Академій наук УРСР та СРСР тощо. Десяткам органів, установ та підприємств було доручено ту чи іншу частину підготовчої роботи. Така диверсифікація виконавців є не лише прикладом масштабності відзначення ювілею, але й надмірної забюрократизованості командної системи, роздутості апарату адміністрації та планової економіки.

Установчими документами, які визначали перелік органів, установ та підприємств, залучених до підготовки ювілею, разом з основними заходами по підготовці до ювілею, є комплекс документів, який складається із згаданого раніше проекту *«Організаційні та ідеологічні заходи, пов'язані із підготовкою і святкуванням 1500-річчя заснування міста Києва»*⁴⁷, проекту *«Заходи з підготовки до 1500-річного ювілею міста Києва»*⁴⁸, а також додатків з переліками заходів з розвитку охорони здоров'я, побутового обслуговування населення, торгівлі та громадського харчування, пам'яток архітектури та містобудування, які підлягали реконструкції⁴⁹, складені республіканським Оргкомітетом та затверджені Політбюро ЦК КПУ в травні 1979 р. Ці документи були узагальнені та доповнені постановою Радміну Української РСР від 28 грудня 1979 р. № 597 *«Про будівництво, реконструкцію об'єктів соціально-культурного призначення і реставрацію пам'яток історії та культури у зв'язку з підготовкою до відзначення 1500-річчя заснування міста Києва»*⁵⁰. Ці документи (окрім постанови республіканського уряду), як й всі інші архівні матеріали, використані в цій роботі, вводяться в науковий обіг вперше.

⁴⁷ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 123-134.

⁴⁸ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 103-115.

⁴⁹ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 135-141.

⁵⁰ Постанова Ради Міністрів Української РСР від 28 грудня 1979 р. № 597...

О. Ляшко згадує, що відзначення 1500-річчя Києва і всі підготовчі заходи планувалось провести виключно за рахунок внутрішньореспубліканських фінансових ресурсів, передусім резервного фонду Радміну УРСР. На випадок речової та матеріальної нестачі в фондах республіканського підпорядкування планувалось запитувати ресурси в союзних органів з їхніх фондів. О. Ляшко згадував про свою розмову із О. Косигінін:

- А як із коштами, з матеріальними витратами? Ви не дуже-то розмахуйтеся.

- Про це, Олексію Миколайовичу, не турбуйтеся. Грошей із союзного бюджету просити не будемо. У нас солідний резервний фонд Ради Міністрів, чималими коштами володіє і Товариство охорони пам'яток культури. У планах передбачимо збільшення бюджетних асигнувань Києву на реставраційні роботи по низці історичних об'єктів, на розвиток соціальної сфери. Без цього не обійтись. Ну, а що стосується матеріалів – отримаємо через Держплан, Держпостач, у себе заощадимо. Чого не вистачатиме, у вас попросимо. Ви ж матері міст руських не відмовите?

Прем'єр усміхається.⁵¹

Фінансовий та матеріальний бік підготовки та відзначення ювілею, схоже, дійсно виглядав подібним чином. Хоч вся повнота підготовки до ювілею лягла на плечі республіканської вертикалі та підзвітні їм виконавчі органи місцевої влади, все ж залучались (переважно на підставі прохань керівників республіканського Оргкомітету як керівників Радміну УРСР) і структури, які були поза республіканським підпорядкуванням. Наприклад, на запит заступниці голови Радміну УРСР Марії Орлик голова політуправління Київського військового округу генерал-полковник Володимир Дементьєв вносив поправки щодо кількості військових-учасників до сценарію святкувань на Республіканському стадіоні 29 травня 1982 р.⁵² Також М. Орлик просила голову Радміну СРСР доручити Держпостачу та Держплану СРСР надати в

⁵¹ «- А как со средствами, с материальными затратами? Вы не очень-то размахивайтесь.

- Об этом, Алексей Николаевич, не беспокойтесь. Денег из союзного бюджета просить не будем. У нас солидный резервный фонд Совета Министров, немалыми средствами располагает и Общество охраны памятников культуры. В планах предусмотрим увеличение бюджетных ассигнований Киеву на реставрационные работы по ряду исторических объектов, на развитие социальной сферы. Без этого не обойтись. Ну а что касается материалов – получим через Госплан, Госнаб, у себя сэкономим. Чего не будет хватать, у вас попросим. Вы же матери городов русских не откажете?

Премьер улыбается.» У: Ляшко А. Груз памяти... с. 219.

⁵² ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 26.

розпорядження республіки з позаринкового фонду шовкові та шерстяні тканини, а також спортивні костюми та взуття для урочистостей на Республіканському стадіоні сумарно на 731 тис. рублів⁵³. Свої пропозиції щодо святкування ювілею Києва О. Ляшку висловив від імені Радміну РРФСР заступник голови російського уряду В'ячеслав Кочемасов, у яких він пропонував залучити до святкувань також окремі установи і організації Російської Федерації та Білоруської РСР⁵⁴.

Відповідно до п. 9 згаданої вище постанови Радміну УРСР фінансове та матеріально-технічне забезпечення всіх будівельних, ремонтних та реставраційних робіт, приурочених до 1500-річчя Києва, було покладене на Міністерство фінансів УРСР, Держпостач та Держплан республіки. Будівництво та реконструкції замовлялись Київміськвиконкомом, республіканськими міністерствами, комітетами при Радміні УРСР, Академією наук УРСР, Українською республіканською радою професійних спілок (Укрпрофрадою), Товариством «Знання» Української РСР, Художнім фондом УРСР, Українським товариством охорони пам'яток історії та культури (УТОПК), Українською республіканською радою добровільного спортивного товариства «Спартак», Головним управлінням по іноземному туризму при Раді Міністрів УРСР, Київським метрополітенем імені В. І. Леніна та Київським міськкомом КПУ. Самі ж роботи виконувались підпорядкованими цим структурам підприємствами та організаціями (також залучались ресурси та спроможності облвиконкомів областей Української РСР)⁵⁵. Загалом же до всіх підготовчих та святкових заходів залучалось ще більше республіканських організацій, установ, відомств та підприємств. Таким чином, дійсно не передбачалось залучення коштів із загальносоюзних джерел.

Водночас і використання фінансових ресурсів, які перебували в розпорядженні республіки, було доволі чітко регламентованим. Наприклад,

⁵³ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 51.

⁵⁴ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 98-99.

⁵⁵ *Постанова Ради Міністрів Української РСР від 28 грудня 1979 р. № 597...*

вивчені архівні документи дозволяють частково реконструювати хід затвердження кошторису урочистого оформлення Києва. У серпні 1981 р. Київміськвиконком просив Мінфін УРСР виділити 658 тис. карбованців із республіканського бюджету міській владі для святкового прикрашання міста до ювілею⁵⁶. Відповідь профільного міністерства була невтішною: відповідно до однієї із постанов Радміну СРСР норми витрат на оформлення міст до круглих дат встановлені в розмірі не більше 25 тис. карбованців, отже, запропоновану суму необхідно погоджувати на союзному рівні⁵⁷. Своєю чергою Київміськвиконком запропонував Радміну УРСР надіслати прохання про надання дозволу на виділення коштів республіканського бюджету в Радмін СРСР (та навіть підготував відповідний проєкт листа) в якості винятку з огляду на *«історичну важливість 1500-річчя заснування міста Києва»*, щоправда, тепер кошторис був значно скромнішим – йшлося про 248 тис. карбованців⁵⁸.

На жаль, розглянуті архівні документи не дають можливості однозначно судити про те, чи було винесено розгляд питання на союзний рівень. Проте є підстави вважати, що проблема все ж вирішилась на рівні Мінфіну УРСР. У листі до Радміну УРСР заступник міністра фінансів УРСР Глущенко вказував, що згадані раніше норми витрат, встановлені постановою Радміну СРСР, стосувались лише святкувань річниць Жовтневої революції та 1 травня, і не поширювались на прикрашання міст з приводу інших урочистих подій. Водночас Мінфін УРСР наполягав на тому, що окремі роботи, вказані в запропонованому Київміськвиконкомом кошторисі, мали виконуватись як частина благоустрою Києва, отже витрати на них покладались на міський бюджет. Відповідно, власне на урочисте прикрашання міста залишалось 94,1 тис. карбованців. Оскільки ця сума порівняно невелика, то міністерство вважало, що ці кошти можна знайти в бюджеті Києва⁵⁹. Таким чином, Мінфін УРСР фактично відмовився надавати кошти Київміськвиконкому на урочисте оформлення міста до 1500-річчя з

⁵⁶ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 33-34.

⁵⁷ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 36.

⁵⁸ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 38-40.

⁵⁹ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 41-42.

республіканських фінансових фондів. Також міністерство суттєво урізало амбіції організаторів святкування на Республіканському стадіоні 29 травня 1982 р. Початковий кошторис, поданий Київміськвиконкомом, передбачав витрати на ці урочистості в обсязі 5 млн карбованців⁶⁰, причому передбачалось міжвідомче фінансування дійства (Київміськвиконкомом спільно з відповідними республіканськими міністерствами та відомствами)⁶¹. Мінфін УРСР в свою чергу зауважив, що *«поданий міськвиконкомом кошторис не враховує вимоги Партії і Уряду про додержання режиму економії у витрачанні матеріальних і фінансових ресурсів»*, наполягаючи, що витрати на свято на Республіканському стадіоні не можуть перевищувати 1,6 млн карбованців, причому виключно шляхом залучення вільних коштів київського міського бюджету на початок року, сума яких становила 22,6 млн карбованців⁶². Натомість заступниця голови Радміну УРСР М. Орлик запропонувала компроміс: Київміськвиконком витратить на свято 2 млн карбованців, *«враховуючи, що Київський міськвиконком забезпечить якнайжорсткіший режим економії і в якості часткової компенсації витрат на підготовку свята організує платні вистави 28 і 30 травня 1982 р., забезпечить реалізацію виготовлених до свята театральних і парадних костюмів, а також матеріалів та майна для використання у виробничій та господарській діяльності»*. Пропозиція була підтримана головою Радміну УРСР О. Ляшком, який директивним шляхом поставив до відома про це голову Київміськвиконкому В. Згурського⁶³.

Економіка дефіциту призводила і до абсурдних ситуацій. Так, на засіданні республіканського Оргкомітету голова Держкомвидаву УРСР Андрій Пащенко скаржився, що в республіці банально не вистачає паперу для друку наукових та науково-популярних видань, підготовлених науковими установами Української РСР до ювілею Києва⁶⁴. Вирішувалось питанням також директивним шляхом –

⁶⁰ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244 арк. 74-75.

⁶¹ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244 арк. 63.

⁶² ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244 арк. 74-75.

⁶³ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244 арк. 77-79.

⁶⁴ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 280.

Держплану, Держпостачу та Держкомвидаву УРСР наказувалось сформувати резерв паперу для цих цілей⁶⁵. Високою була забюрократизованість процесу отримання тих чи інших матеріалів для святкувань. Наприклад, для театралізованих виступів на Республіканському стадіоні 29 травня 1982 р. необхідною була, зокрема, харчова фольга. Для її отримання Київміськвиконком клопотався до республіканських інстанцій⁶⁶. Зрештою, своїм окремим рішенням Міністерство харчової промисловості УРСР (за дорученням Радміну УРСР) виділило Києву 50 кг фольги⁶⁷.

Перелік всіх підготовчих та приурочених до ювілею Києва заходів зайняв би не одну сторінку цієї праці. Тут лише вкажу, що їхній розмах дійсно вражає. Планувалось реконструювати старі та збудувати нові медзаклади, готелі, ресторани, кафе, будинки побуту, магазини, стадіони, провести реконструкції площ, облаштувати парки та сквери, побудувати нові трамвайні та тролейбусні лінії, встановити низку пам'ятників, реставрувати пам'ятки архітектури, видати науково-популярні праці про Київ, відзняти документальні та художні фільми тощо. До 1500-річчя Києва приурочили навіть завершення будівництва лінії метрополітену від Червоної площі до проспекту Корнійчука⁶⁸. Вдавались і до оригінальних заходів. Наприклад, за кожним облвиконкомом закріплювався один заклад громадського харчування в Києві, який вони зобов'язувались реконструювати за власним проєктом⁶⁹. Також відома історія пов'язана із павільйоном «Золоті Ворота», зведеним до святкування ювілею, яка, з огляду на її повторюваність в кількох джерелах, цілком ймовірно є правдивою. Опісля побудови павільйону виникло питання, чи встановлювати на його вершині хрест. О. Ляшко вказував у спогадах, що перший секретар Київського міськкому КПУ

⁶⁵ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 250.

⁶⁶ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 42-45.

⁶⁷ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 46.

⁶⁸ Зараз Контрактова площа та Оболонський проспект відповідно; вочевидь йдеться про гілку від станції метро «Контрактова площа» до станції «Оболонь», отже і про будівництво сучасних станцій «Тараса Шевченка» та «Почайна». Три останні названі станції були відкриті 19 грудня 1980 р., наступні за «Оболонню» станції цієї гілки, «Мінська» та «Героїв Дніпра» – 6 листопада 1982 р. Завдання на будівництво лінії метрополітену до 1500-річчя Києва у: *Постанова Ради Міністрів Української РСР від 28 грудня 1979 р. № 597...*

⁶⁹ Там само.

Юрій Єльченко задавався питанням: *«Досі ми знімали хрести. А ось щоб ставити... Такого не було.»* Проте, за словами тодішнього голови Радміну УРСР, він виступав за встановлення хреста, адже в іншому випадку павільйон *«вражатиме своєю незавершеністю»*. Новий секретар ЦК КПУ по ідеології Олександр Капто, наступник Валентина Маланчука на цій посаді, підтримав позицію О. Ляшка. Проте В. Щербицький, за яким було останнє слово в цьому питанні, ще вагався. У свою чергу голова уряду радянської України, залучившись підтримкою президента АН СРСР Анатолія Александрова та Б. Рибаківа, переконав В. Щербицького в потребі завершити Золоті Ворота хрестом. Невдовзі його було встановлено⁷⁰.

Дещо іншу версію подає Віталій Врублевський, помічник В. Щербицького в період його перебування на посаді першого секретаря ЦК КПУ, автор спогадів про партійного лідера радянської України. За його словами, В. Щербицький був доволі впевненим у потребі відтворити надбрамну церкву саме із хрестом, як пам'ятку минулого:

Скажімо, коли було здійснено реконструкцію Золотих воріт, то відповідно до проєкту надбрамну церкву увінчали хрестом. Схоже, сталося подібне в Києві вперше за роки радянської влади. І відразу ж знайшлися екстремісти, які побачили в цьому ідеологічний прорахунок.

Реакція В. В. [Щербицького – прим. авт.] була цілком адекватною: а чого вони хочуть? Щоб над цією пам'яткою спорудили півмісяць?⁷¹

Варто зазначити, що спочатку до організації ювілею був долучений ревний партійний догматик В. Маланчук. О. Ляшко вказує, що тодішній секретар ЦК КПУ по ідеології дорікав республіканському Оргкомітету, що *«комітет надто захоплюється минулим на шкоду пропаганді сучасності, адже Київ – місто соціалістичне»*⁷². Схоже на те, що усунення В. Маланчука з посади головного ідеолога республіканської компартії стало дійсним полегшенням для

⁷⁰ Ляшко А. *Груз пам'яті...* с. 224-225.

⁷¹ *«Скажем, когда была осуществлена реконструкция Золотых ворот, то в соответствии с проектом надвратную церковь увенчали крестом. Видимо, случилось подобное в Киеве впервые за годы советской власти. И сразу же нашлись экстремисты, увидевшие в этом идеологический просчет.*

Реакция В. В. Была вполне адекватной: а чего они хотят? Чтобы над этим памятником воздвигли полумесяц?»
У: Врублевский В. *Владимир Щербицкий: правда и вымыслы...* с. 173.

⁷² Ляшко А. *Груз пам'яті...* с. 223.

організаторів ювілею Києва, оскільки означало послаблення ідеологічного тиску. З огляду на втрату високої посади (В. Маланчука було усунуто з посади секретаря ЦК КПУ по ідеології 26 квітня 1979 р.) в часі третього засідання республіканського Оргкомітету 20 грудня 1979 р. (першого після звільнення В. Маланчука) О. Ляшко успішно клопотав до ЦК КПУ про виведення В. Маланчука зі складу Оргкомітету⁷³. Після усунення непримиренного прихильника жорсткої ідеологічної лінії В. Маланчука (значною мірою ставленика саме союзного центру) з політичної арени республіканські можновладці могли собі дозволити такі «ідеологічні прорахунки», як встановлення хреста над Золотими Воротами.

Повернімось до планів до 1500-річчя Києва, які, як ми вже згадували, справді грандіозні. Проте це все ж тільки плани, а як щодо практичної реалізації? 14 травня 1982 р. Київміськвиконком подав на розгляд засідання республіканського Оргкомітету детальну доповідну записку щодо виконання планів будівництва станом на квітень 1982 р.⁷⁴ В. Згурський звітував: з 115 запланованих об'єктів, чисе відкриття після будівництва, ремонту або реконструкції приурочувалось до 1500-річчя Києва, 64 об'єкти станом на квітень ювілейного року вже були здані в експлуатацію, 29 ще будувалось (15 здавались в експлуатацію в часі святкування ювілею, 14 – до кінця року), відкриття ще 19 об'єктів виносилось за межі ювілейного 1982 р.⁷⁵ Показники виконання плану характеризувались В. Згурським як «загалом позитивні»⁷⁶. Варто зазначити, що те, що будівництво та введення в експлуатацію тих чи інших об'єктів приурочувалось до 1500-річчя Києва (чи будь-якої іншої знаменної дати) не означає, що саме ювілей був причиною будівництва чи реконструкції цих об'єктів. Йдеться скоріше про символічну радянську практику, яка передбачала відзначення тих чи інших вагомих дат демонстрацією нових наочних успіхів та

⁷³ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 187.

⁷⁴ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 423-441.

⁷⁵ У документі, вочевидь, десь було допущено одрук: сума об'єктів перелічених категорій становить 112, а не 115. Оскільки число 115 повторюється в інших документах, воно, скоріш за все, відповідає дійсності. Перевірити інші наведені в документі числа з низки причин практично неможливо. У: ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 423.

⁷⁶ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 424.

звершень. 1500-річчя Києва у цьому сенсі виявився хорошим приводом і можливістю залучити й спрямувати кошти та ресурси на потрібні (з прикладних чи ідеологічних причин) проекти поза планом. Окрім цього, ті чи інші об'єкти врешті-решт могли приурочувались і до інших дат залежно від часу їхнього введення в експлуатацію. У різний час це могла бути і Олімпіада-80, і 60-річчя створення СРСР, і 325-річчя «возз'єднання України з Росією» (себто Переяславської ради), і чергова річниця Жовтневої революції, і власне 1500-річчя Києва.

Окрім будівельних робіт, до ювілею було знято двосерійний художній фільм *«Ярослав Мудрий»*, повнометражний науково-популярний фільм *«Київська симфонія»*, інші короткометражні документальні фільми; станом на лютий 1982 р. випущено 36 наукових, науково-популярних та художніх книг про Київ (загалом вийшло 75 одиниць літератури загальним тиражем 2,6 млн примірників); готувалась спільна наукова сесія АН УРСР та АН СРСР та наукові конференції; матеріалами про ювілей наповнювалась масова періодика, радіо та телебачення; випускалась філателія, сувеніри і т.д.⁷⁷ Вагомою частиною відзначення ювілею Києва стало залучення міжнародної спільноти. Ще в жовтні 1980 р. на XXI Генеральній сесії ЮНЕСКО за пропозицією представників Української РСР офіційно було прийнято рішення про участь ЮНЕСКО в святкуванні 1500-річного ювілею Києва в 1982 р.⁷⁸ Дні Києва в ЮНЕСКО, які пройшли в Парижі 31 березня – 9 квітня 1982 р., відвідала офіційна делегація від міста Києва у складі голови Київміськвиконкому В. Згурського, першого секретаря правління Союзу письменників України П. Загребельного та прядильниці Київської бавовнопрядильної фабрики Галушко⁷⁹. О. Ляшко та В. Згурський офіційно запросили Генерального директора ЮНЕСКО Амаду Махтара М'Боу та делегацію організації на ювілейні урочистості 27-30 травня

⁷⁷ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 27-28.

⁷⁸ Андрощук О., Бажан О., Басара Г. та ін. *Україна: Хроніка XX століття. Роки 1976-1985: довідкове видання*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006, с. 178.

⁷⁹ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 39.

1982 р.⁸⁰ Один із номерів «The UNESCO Courier», офіційного щомісячника ЮНЕСКО, було присвячено 1500-річчю Києва⁸¹. Також в честь ювілею указом Президії Верховної Ради СРСР було запроваджено масову ювілейну медаль «*В пам'ять про 1500-річчя Києва*»⁸². Згідно з доповідною запискою Т. Главак, нею планувалось нагородити близько 20 тис осіб⁸³. Також Київміськвиконком заснував нагороду-звання «*Почесний громадянин міста Києва*», фактично відновивши традицію, яка існувала до 1917 р.⁸⁴. Першим звання почесного громадянина Києва отримав, звісно ж, Л. Брежнєв (відомий своєю пристрасстю до нагород), а другою, як не дивно, прем'єр-міністерка Індії Індіра Ганді, яка в рамках відвідин СРСР здійснила офіційний візит до Києва у вересні 1982 р.⁸⁵ До речі, у 2023 р. Київська міська рада позбавила Л. Брежнєва цього звання⁸⁶.

Протягом усієї першої половини 1982 р. відбувались різноманітні урочистості, присвячені 1500-річчю Києва⁸⁷. Найпомітнішими подіями виявились відкриття київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна у новозбудованій до ювілею будівлі (нині – Український дім), павільйону «Золоті Ворота», відомого пам'ятника Кию, Щеку, Хориву та їхній сестрі Либеді, музею історії м. Києва (у будівлі Кловського палацу) та ін. 28 травня 1982 р. в Палаці культури «Україна» відбулись «урочисті збори представників партійних, радянських, громадських організацій і трудящих міста спільно з воїнами Радянської Армії та Військово-Морського Флоту, присвячені 1500-річчю м. Києва», на яких були присутні численні делегації з різних куточків СРСР. На цих зборах Київ було нагороджено орденом Дружби народів (присуджений місту 26 травня 1982 р. указом Президії Верховної Ради СРСР)⁸⁸. Проте безумовно

⁸⁰ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 38.

⁸¹ *Kiev: 1,500 years of culture // The UNESCO Courier: a window open on the world*. XXXV, 4. Paris, 1982. 38 p.

⁸² Насирова О. *Відкриття Золотих Воріт і лотерея...*

⁸³ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5582а, арк. 442-444.

⁸⁴ Насирова О. *Відкриття Золотих Воріт і лотерея...*

⁸⁵ *З архіву: хрест над Золотими воротами та нові київські громадяни – Брежнєв й Індіра Ганді (1982)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2458258-z-arhivu-hrest-nad-zolotimi-vorotami-ta-novi-kiivski-gromadani-breznev-j-indira-gandi-1982.html> (15.05.2018)

⁸⁶ *Брежнєва і ще п'ятьох осіб позбавили звання "Почесний громадянин Києва"* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/rus/news/brezhneva-ta-shche-p-yati-osib-pozbavili-1685019952.html> (25.05.2023)

⁸⁷ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 34-35.

⁸⁸ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 53-55.; Андрощук О., Бажан О., Басара Г. та ін. *Україна: Хроніка ХХ століття. Роки 1976-1985...* с. 260.

кульмінацією святкування стало вже неодноразово згадане свято на Республіканському стадіоні 29 травня 1982 р. Детальніше про нього йтиметься в наступному розділі цієї роботи.

Отже, відзначення 1500-річного ювілею Києва стало результатом підтриманої республіканськими керівниками (та пролобійованої на союзному рівні) ініціативи українського радянського історика та краєзнавця, керівника Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури та заступника голови Радміну УРСР Петра Тронька. На жаль, ініціатор відзначення П. Тронько не залишив спогадів, в яких би роз'яснив чому і як виникла ця ідея. З огляду на іншу його діяльність видається логічним припустити, що для П. Тронька як людини, яка була промоутером та провідним діячем історико-пам'яткоохоронної сфери в Українській РСР, ювілей Києва був і особистим щирим поривом, і можливістю звернути більше уваги на історію столиці України та потребу захисту її спадщини. Проте це, здається, теж другорядна проблема: одна справа особисті інтенції ініціатора, а зовсім інша – мотивації республіканських владних еліт, які підхопили цю ідею та реалізували на практиці.

Виникає логічне питання: з якою метою було прийняте рішення святкувати 1500-річчя Києва? Чому і навіщо святкували ювілей української столиці? Цілком логічною та аргументованою видається наступна версія. Мотивація республіканських керівників мала три виміри: утилітарний, ідеологічний та патріотичний. Під утилітарним інтересом маємо на увазі можливість залучити кошти та ресурси поза планом на необхідні інфраструктурні та культурно-ідеологічні проекти. Ідеологічний аспект, на який переважно і звертають увагу, часто ігноруючи інші, передбачає висловлення лояльності до союзного центру через відповідне дискурсивне обрамлення 1500-річного ювілею Києва та заходів, присвяченого йому (про цей фактор йтиметься в наступному розділі). Проте, можемо припустити, що найвагомим видається останній фактор, патріотичний. 1500-річчя Києва, його лобювання, організація

та святкування є чи не найяскравішим прикладом автономізму та суб'єктності (чи принаймні прагнення до них) українського радянського політичного, культурного, національного проєкту в рамках пізнього Pax Sovietica. Республіканські еліти, які і на рівні ідентичності сповідували подвійну лояльність, маючи і локальний, республікансько-національний сентимент, і будучи частиною великого наднаціонального радянського проєкту, у 1500-річчі Києва могли вбачати шанс заявити про свої права, історію та прагнення до суб'єктності в умовах епохи брежнєвського застою, коли таких можливостей була катма. В ювілеї Києва українська радянська ідентичність, політичний, культурний та національний проєкт «другої серед рівних» Української РСР здобував історичну легітимність для права свого особного голосу в радянській системі міжнародних культурних та політичних відносин, при цьому хоча б дуже обережно, неявно, символічно (через топонім «матері міст руських») ставлячи українську ідентичність в центр радянської історії, отже, і її сучасності⁸⁹. Це було б доволі природньою стратегією в ситуації, в якій відсутність чітких національних політик в Москві замінювалась компромісами між республіканськими елітами та союзним центром⁹⁰. Таким чином вважаємо цілком справедливим припустити, що 1500-річчя Києва було своєрідним історичним маніфестом суб'єктності української радянської ідентичності та її інституційного вираження – Української РСР в особі республіканських партійних та державних органів. Проте це питання потребує окремого дослідження, присвяченого політикам пам'яті в Українській РСР брежнєвського часу, їхній динаміці та практикам впровадження.

⁸⁹ До тих же висновків, аналізуючи зображення польсько-українських стосунків протягом історії в радянській Україні, доходить Збігнев Войновський, вказуючи, що «Щербицький використовував події [минулого – прим. авт.], щоб зобразити український народ ключовим актором радянської історії». Ми згодні із тезою З. Войновського, що «попри те, що 1970-ті рр. [автор має на увазі тут період Брежнєва – прим. авт.] традиційно розглядаються як час, коли влада переслідувала прояви українськості, насправді в часи Брежнєва історія використовувалась для просування окремої української радянської ідентичності», себто минуле використовувалось як інструмент розвитку «українського радянського патріотизму, який поєднував українську ідентичність із лояльністю до радянської держави» (який, за З. Войновським, формувався зокрема антагонізмом до країн соцтабору). Див. Wojnowski Z. *The Near Abroad: Socialist Eastern Europe and Soviet Patriotism in Ukraine, 1956-1985*. Toronto: University of Toronto Press, 2017. pp. 157-164.

⁹⁰ Ця теза, яка характеризує ситуацію з вирішенням національних питань в післясталінському СРСР, пропонується в статті: Smith J. *Was There a Soviet Nationality Policy? // Europe-Asia Studies* 71, no. 6, 2019. p. 972-993.

Повертаючись до пропозиції та організації 1500-річчя Києва, то відповідне датування виникнення Києва, всупереч поширеному стереотипу, не було вигаданим «на ходу» на запит можновладців, а існувало в радянській історіографії ще задовго до виникнення ідеї святкувати ювілей міста та все ж мало певні (щоправда, теж ідеологічно вивірені) наукові підстави. Підготовка до відзначення ювілею була дійсно масштабною. Проте цей процес був надзвичайно забюрократизованим через специфіку командно-адміністративної системи, прийняття рішень організаторами навіть в межах спеціальної комісії почасти відходило від колегіальності та зводилось до директивних вказівок, а самі підготовчі заходи та відзначення зі святкуваннями, попри винятковість ювілею, ускладнювались обмеженнями планової економіки та проблемою хронічного матеріального дефіциту.

РОЗДІЛ II

ОФІЦІЙНІ ОБРАЗИ МИНУЛОГО ТА СУЧАСНОСТІ КИЄВА У КОНТЕКСТІ 1500-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ КИЄВА

Природньо, що 1500-річчя Києва було святом, яке підсумовувало історичний шлях Києва від його виникнення і до сьогодення. Однією із цілей ювілею міста є демонстрація його минулого, пошук місця сучасності міста в його лінії історії, формування певної візії майбутнього. Вагомою, центральною частиною святкування 1500-річного ювілею Києва був історичний наратив, який через формування певної лінійної схеми пам'яті міста, заглядаючи в глибоке минуле, прославляв його сьогодення та сподівався на світле майбутнє. Вивчення цього наративу дозволяє краще зрозуміти, чим був ювілей Києва 1982 р. та якою була його історико-ідеологічна «обгортка».

На жаль, коли йдеться про пізньорадянські пам'яті та образ Києва, також доводиться говорити про майже повну відсутність історіографії питання. Окремо та спеціалізовано до синхронної імагології Києва часів пізнього соціалізму звертались тільки літературознавці: так, наприклад, є стаття, що вивчає образи Києва у творчості Івана Драча та Бориса Олійника⁹¹. На жаль, на сьогодні історико-імагологічні дослідження образів Києва обмежуються ранньомодерним та імперським періодом, а також першою половиною ХХ ст. Подібно до загальної тенденції в сучасній українській (та світовій) радянології, увага до цього питання обмежується ранньорадянським та сталінським періодом, залишаючи пізньорадянський час поза увагою. Така ситуація оприявнює гостру необхідність академічного розгляду імагології Києва часів пізнього соціалізму, зокрема офіційної пам'яті та образу міста в контексті події, яка максимально оприявнила їх та стала приводом до їхнього остаточного формування – відзначення 1500-річного ювілею Києва.

⁹¹ Витрикуш Г. *Образ матері міст руських як свідка минулого в творчості І. Драча та Б. Олійника* // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвузівський збірник наукових статей. Вип. ХХІІІ, ч. 1., 2010. с. 126-131.

2.1. Київ минулого: офіційна пам'ять Києва часів пізнього соціалізму

Квінтесенцією офіційних дискурсів влади про минуле Києва (в художньо-урочистій формі) можна вважати неодноразово згадуване раніше святкування на Республіканському стадіоні (зараз Національний спортивний комплекс «Олімпійський») 29 травня 1982 р., яке стало своєрідною кульмінацією ювілейних урочистостей. До події залучалось близько 25 тис. осіб (задачею більшості з них було формувати «живі картини»), які, разом із закордонними делегатами та іноземними туристами, заповнили київські готелі та гуртожитки. Урочистості були настільки масовими, а навантаження на столичну інфраструктуру настільки критичною, що ця ситуація навіть вимушувала Київміськвиконком клопотати перед Радміном УРСР про обмеження відряджень до столиці України з регіонів республіки. Міністерству внутрішніх справ УРСР було доручено обмежити в'їзд до Києва всіх типів транспорту індивідуального та державного користування з 25 до 31 травня 1982 р.⁹² Клопотання київської міської влади було задоволено, і заступниця голови Радміну УРСР дала вказівку всім облвиконкомам, міністерствам та відомствам республіки обмежити відрядження до Києва⁹³.

Серед опрацьованих архівних матеріалів було віднайдено чернетку сценарію свята на Республіканському стадіоні (з розрахунком учасників), укладений київським міським Організаційним комітетом з підготовки до ювілею при Київміськвиконкомі⁹⁴, а також зауваження різних республіканських функціонерів до сценарію⁹⁵. Остаточний варіант сценарію, вочевидь, формувався шляхом внесенням цих правок до чернетки сценарію.

Важливою частиною святкування на Республіканському стадіоні 29 травня 1982 р. був переказ давньої історії Києва в урочистій художній інтепретації. Першим топосом виступає заснування Києва у формі літописної легенди про Кия, Щека, Хорива та Либеді (нагадаємо, що ті радянські вчені, чий

⁹² ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 91.

⁹³ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 90.

⁹⁴ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 80-116.

⁹⁵ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 13-20.

теорії обґрунтовували 1500-річчя Києва, вважали принаймні Кия історичною особою, а літописну легенду такою, що мала дійсні підстави). Кілька строф вірша, виголошеного на святі:

Песню запевайте-ка дружнее
На старинный, на былинный лад!
Да настройте гусли позвончее!
На Днепре родился Киев-град!

Среди елей, на краю обрыва,
Топоры стучали по утру.....
Вспомним Кия, Щека и Хорива!
Не забудем Лыбедь, их сестру!

Лыбедь, Лыбедь! Губ певучих алость!
То не ты ли в тишине ночей
Над младенцем-Киевом склонялась
С песней колыбельною своей?⁹⁶

Цікаво, що наступна строфа в чернетці сценарію, яка містила рядки *«не под лязг мечей родился Киев, / А под стук добротных топоров»*⁹⁷, відповідно до зауважень республіканських функціонерів, повинна була доопрацьовуватись, оскільки ці рядки *«не відповідають історичним даним і протирічать наступному тексту, де йдеться про вітязів, списи та щити.»*⁹⁸

Проте набагато важливішим за відображення літописної легенди було відображення періоду Русі. Саме цій частині ювілейного наративу давньої історії Києва було приділено найбільше уваги. Руський період історії був одним із найважливіших в радянському метанаративі історії східного слов'янства, відповідно – центральною сторінкою минулого СРСР. Історія Русі традиційно залишалась вагомою з огляду на те, що Русь трактувалась як *«колиска трьох братніх народів – російського, українського та білоруського»*:

Хоть музыка веков и отзвучала,
Но в этот миг припомнит каждый пусть...

⁹⁶ Зазвичай у цій роботі цитати подаються в тексті українською мовою, з дублюванням довгих цитат мовою оригіналу в примітках. Проте у випадку віршованих художніх матеріалів цитати в тілі тексту подаватимуться мовою оригіналу, якщо в джерелах немає їхніх перекладів українською мовою. Такий підхід зумовлений необхідністю збереження особливостей художнього джерельного матеріалу, які можуть втрачатись у випадку непрофесійного, неоригінального нехудожнього перекладу, здійснюваного автором цієї праці. За наявності в джерелах віршованих художніх текстів, продубльованих і українською мовою, і мовою оригіналу, ці тексти будуть подані у звичний для цієї роботи спосіб.; ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 89-90.

⁹⁷ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 90.

⁹⁸ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 15.

Из Киевской Руси берут начало
Россия, Украина, Белорусь.

Три нации великих, три народа
На вечные связали времена
Одна судьба, и радость, и невзгоды,
И Днепр один, и Родина одна.

Всё общее: и древние курганы,
И славный залп «Авроры» в октябре,
И корни слов, и чаянья, и планы,
И этот вешний праздник на Днепре.

И вся страна тебя, наш Киев, славит,
И хор республик не смолкает пусть, -
Но первыми обнять тебя спешат по праву
Россия, Украина, Белорусь!⁹⁹

Цей вірш, який виголошувався диктором в часі, коли на художньому «живому» фоні та на електротабло стадіону зображалась ідея «спільної колиски» трьох народів¹⁰⁰, не лише конструював спільне минуле росіян, українців та білорусів¹⁰¹, а й проводив цю єдність червоною ниткою через всю історію – від Русі до сучасності. Це характерна риса офіційного історичного гранднративу в СРСР.

Тим не менше, саме до репрезентації періоду Русі, попри «правильну» дискурсивну рамку «спільної колиски трьох братніх народів», було найбільше зауважень з історичної частини сценарію свята. Зауваження функціонерів республіканського рівня стосувались того, щоб уникнути висвітлення Русі та її правителів як «войовничих», а також наголошували, що Ярослав Мудрий та його оточення *«не можуть уособлювати розквіт та могутність Київської Русі»*¹⁰². Як бачимо, попри те, що в радянському історичному наративі правителям Русі як позитивним акторам історії було «дозволено» займати «класово вороже» соціальне становище (що було неприпустимо для характеристики іноземних феодалів)¹⁰³, все ж навіть в контексті 1500-річчя Києва намагались зайве не

⁹⁹ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 86.

¹⁰⁰ На жаль, вивчені джерела не надають змоги вказати точніше, яким чином це було втілено практично.

¹⁰¹ До речі, Я. Ісаєвич вказує, що радянські цензори пильно слідкували, щоб черговість назв «трьох братніх народів» записувалась саме в такій послідовності за «вагомістю» – від першого, «найважливішого» російського народу. Див. примітку 11 в: Ісаєвич Я. *Ювілей міст: Львів, Київ і знову Львів...* с. 75-87.

¹⁰² ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 15.

¹⁰³ Це загалом характерна риса пізньорадянських політик пам'яті та історії. Див: Kostiv O. "The Other", *Official History, and Memory of the City in Soviet Guidebooks to Chernivtsi* // City: History, Culture, Society, 15 (1), 2023, p. 98.

акцентувати увагу на них з ідеологічних причин. «Київська Русь» мала поставати як доволі абстрактна, ідеологічно вивірена категорія – держава, історичною функцією якої було стати єдиним простором східних слов'ян, місцем дружби та єдності «трьох братніх народів». Для цього було достатньо послуговуватись відомими радянським людям історико-ідеологічними кліше та зайве не підіймати проблемних питань, а в образ Русі, по можливості, не вносити зайвих контроверз.

Водночас, як не дивно, один із центральних топосів радянських політик пам'яті та історії, Переяславська рада як «возз'єднання України з Росією», отримав порівняно менше уваги та був слабше репрезентований на святі на Республіканському стадіоні, ніж руський період історії. Перед проїздом по стадіону кавалькади «козаків» на чолі з «Богданом Хмельницьким» звучав переписаний в російському перекладі фрагмент «Оди братерству» Бориса Олійника:

В единство наше вера в нас не гасла,
Мы шли к нему, предвидя торжество, -
И ясным днём ударил Переяслав
В колокола Братанья самого!

Навеки слава мудрости Богдана,
Что нас к первоистокам привела!
Не зря в гуденьи древнего майдана
Он обнимал российского посла.

С тех пор, мой брат, делились мы с тобой
И в жатву, и под небом грозowym
Глотком воды, окопами, судьбою, -
И только корень наш был неделим!

И даже в дни, когда одни руины
Чернели на земле моих предтеч, -
Знал весь народ:
Не сгинет Украина,
Пока в руке Россия держит меч!¹⁰⁴

¹⁰⁴ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 91-92.; Текст оригіналу та текст російського перекладу, поданий в чернетці сценарію, кардинально відрізняються. Здається, що автор російського перекладу вдався до переписування тексту під потреби святкування, оскільки такі зміни не можна пояснити тим, що переклад є художнім, а не дослівним. Наприклад, в російському перекладі з'явилися образи Богдана Хмельницького та російського посла, а також зник образ фашиста. Варто порівняти:

*«На віщу зустріч віра в нас не гасла,
Ми на плечах несли до неї міст.*

До речі, до цього уривку також були зауваження. У висновку до сценарію репертуарно-редакційна колегія по музиці Міністерства культури УРСР вказувала: «теза “не сгинет Україна, пока в руке Россия держит меч!” – вимагає певних уточнень і коректив, оскільки народи-брати на багатьох етапах історії спільно, пліч-о-пліч боролись з ворожими навалами»¹⁰⁵. Важливо зазначити, що це була не єдина правка до сценарію, метою якої було усунення будь-яких можливих підстав для інтерпретації зображення стосунків між Україною та Росією протягом історії (і в сучасності) не як «братерських» та рівноправних, а як підпорядкованих, ієрархічних. Так, вказувалось, що «дві руки в міцному рукостисканні навряд чи можуть сприйматись як символ дружби російського та українського народів. Цей елемент більше відомий як символ дружби з народами, які звільнились [від гніту – прим. авт.]»¹⁰⁶. Більш того, є підстави вважати, що високопосадовці республіки, долучені до обговорення сценарію, намагались хоча б частково відсунути в бік чи принаймні не допустити надмірної уваги до топосу «українсько-російської дружби», втіленої зокрема в образі Переяслава, який, схоже, видавався республіканським можновладцям дещо проблемним з огляду на вищезгадану можливість небажаних інтерпретацій. Обережним та ідеологічно «безпечним» засобом для цього була акцентація на інших «дозволених» кліше. Таким рятівним топосом була «дружба та єдність трьох братніх народів», а саме можливість додати до наративу

*Аж доки срібним дзвоном Переяслав
Не провістив братання благовіст.
Відтоді, брате, ділимось з тобою
На довгій ниві пройдених століть
Ковтком води, окопом і судьбою,—
І тільки корінь наш не поділить!
І навіть в ночі скорбної руїни,
Коли фашист рубав слов'янську віть,
Ми знали:
ні, не вмерти Україні,
Покіль Росія при мечі стоїть!»*

У: Олійник Б. Вибране. Поезії. Поєми. / передм. М. Шевченка. Київ: Етнос, 2009, с. 201-202.

¹⁰⁵ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 18.

¹⁰⁶ Для однозначності цитування, яка могла загубитись в українському перекладі, подамо оригінал: «*Этот элемент более известен как символ дружбы с освободившимися народами*» (підкреслення авторське та відсутнє в джерелі; вказує на місце в тексті, яке складно належним чином перекласти українською); ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 15-16.

Білорусь. Так, одним із трьох загальних (найважливіших) зауважень до сценарію вказувалось на те, що «в сценарії свята має ширше прозвучати тема Радянської Білорусі»¹⁰⁷. Інше зауваження, яке вказувало на потребу «білорусизації» свята – необхідність додати до символіки соняхів та берізок (натуралістичних втілень України та Росії відповідно) символ Білорусі.¹⁰⁸ На відміну від чернетки сценарію, яка пропонувала демонструвати під час свята прапори РРФСР та УРСР як зображення «українсько-російської дружби»,¹⁰⁹ на самому святі разом з прапорами РРФСР та УРСР демонструвався і прапор Білоруської РСР, таким чином замінивши символічне відображення першопочатково запропонованого центрального наративу «українсько-російського братерства» іншим – «братерства трьох східнослов'янських народів»¹¹⁰. Збільшення присутності теми Білорусі в сценарії свята не тільки було запобіжником того, що білоруси не почуватимуться обділеними на святі міста, яке визнавалось спільною спадщиною всіх трьох східнослов'янських народів, але також зменшувало «загальну частку» «Переяслава» на святі. Це розмивало, так би мовити, «кайдани братерства» України та Росії, характерні для образу Переяслава, який був символом присяги українців росіянам, отже – підпорядкування. Це демонструє, що республіканським елітам було важливо акцентувати на суб'єктності українців протягом історії (отже, і в радянському сьогоденні), і для досягнення цієї цілі вони вдавались до найбільш вигадливих, непрямих, «дозволених» способів. До речі, цікавим прикладом таких хитрощів можна вважати те, що республіканські функціонери зауважували укладачам сценарію (нагадаємо, представникам міської влади Києва!), що «районы Киева “Зализничный” и “Радянский”, а не “Железнодорожный” и “Советский”»¹¹¹. Також рецензенти вказували на необхідність долучити більше музичних творів саме українських радянських

¹⁰⁷ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 14.

¹⁰⁸ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 16.

¹⁰⁹ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 92-93.

¹¹⁰ Це помітно, наприклад, на уривку кінозйомки 2:46 – 2:55 тут: *1500-летие Киева на Республиканском стадионе* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=DXR1kaC3O74> (28.05.2018)

¹¹¹ Цитата подана мовою оригіналу згідно з джерелом з метою збереження та передачі суті зауваження; ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 16.

композиторів, зокрема про Київ. Це було перше із загальних, найвагоміших зауважень, підсумованих заступницею голови Радміну УРСР М. Орлик в листі до Київміськвиконкому¹¹². Перший секретар ЦК ЛКСМУ Анатолій Корнієнко зауважував (звісно, передусім виходячи з інтересів республіканського комсомолу), що «не варто казати так: “Нехай в серцях молодих киян спалахне вогонь відданості...” Він палає і завжди палатиме в серцях молоді!»,¹¹³ вказуючи, що київська молодь нічим не гірша молоді інших міст, а отже – й інших радянських республік. Останнє, проте, стверджувати однозначно не наважимося та вважатимемо лише гіпотезою про ймовірні мотивації такої прискіпливості для того, щоб не опинитись у пастці надінтерпретації.

Після Переяславської Ради наступним вагомим епізодом історії, відображеним в ході урочистостей на Республіканському стадіоні, стала Жовтнева революція та війна, яка їй послідувала та завершилась встановленням радянської влади в Україні. Музичним супроводом для цієї частини були уривки пісні «*Есть такая партия*»:

В грозный час к свободе мы
Выбирали путь...
Кто сумеет Родину
К счастью повернуть?
Встали зори яркие,
К счастью путь открыт,
«Есть такая партия!» -
Ленин говорит.

Был овеян порохом
Путь в грядущий мир.
Все, что в жизни дорого,
Отстояли мы.¹¹⁴

Поки лунали ці рядки, на стадіоні символічно зображували події революції:

Так, на першому куплеті пісні на тлі демонструється гасло «КПРС – Слава!», а потім слово «Ленін», що поступово збільшується до повного розміру екрана і змінюється в кольорі. Під другий куплет з'являється низка картин, що символізують боротьбу нашої партії та народу за становлення нашої соціалістичної

¹¹² ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 14.

¹¹³ Підкреслення в цитаті – за оригіналом; ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 6060, арк. 17.

¹¹⁴ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 94.

держави та захист її від зовнішніх ворогів. На верхньому екрані з'являється силует «Аврори» (звучить її історичний постріл), на нижньому - емблема Київського Арсеналу. Потім через весь екран фону з'являється гасло «Вся влада Радам!». По екранах до центру повільно повзуть темні стріли, що символізують сили контрреволюції та Антанти під час громадянської війни. Але ось з'являються червона зірка (верхній екран) і силует тачанки (нижній екран), і стріли зникають. Під кінець другого куплету дівчата, які стоять на полі, перешиковуються й утворюють величезне слово «Слава», продовжуючи при цьому виконувати вправи з червоними та блакитними стрічками-шарфами¹¹⁵.

Як бачимо, топос «Великого Жовтня» намагались адаптувати під місцевий, київський контекст. Тут в пригоді став один із центральних радянських історичних міфів про революційні події в Україні загалом та Києві зокрема – міфологія заводу «Арсенал» як кузні пролетарської свідомості, а в часі революції – форпосту більшовицького повстання січня 1918 р. проти «контрреволюції» в особі Центральної Ради. До речі, в цьому уривку бачимо, що на стадіоні танцюристки виконували вправи із червоними та блакитними стрічками, які символізували прапор Української РСР. Це не одиничний випадок, і державною символікою УРСР було пронизано усе свято, себто вона була не менш ваговою на святі за загальнорадянську. Символіка РРФСР, а тим більше БРСР, на фоні «засилля» символіки УРСР та СРСР видаються доволі маргінальними.

Перед тим, як нитка історичного нарративу досягала сьогодення, вона зупинялась на ще одній вкрай важливій точці – на «Великій Вітчизняній війні» 1941-1945 рр.:

Немов повертаючи нас у далекі дні Великої Вітчизняної війни, звучать перші такти мелодії пісні О. Александрова «Священная война», оброблені у вигляді позивних [столиць – прим. авт.]. На художньому тлі постає контур Меморіального комплексу в м. Києві. [...]

З двох боків на першому плані футбольного поля вибігають назустріч одна одній дівчата зі стрічками-шарфами, знову зображуючи бурхливий

¹¹⁵ «Так, на первом куплете песни на фоне демонстрируется лозунг «КПСС – Слава!», а затем слово «Ленин», которое постепенно увеличивается до полного размера экрана и изменяется в цвете. На второй куплет возникает ряд картин, символизирующих борьбу нашей партии и народа за становление нашего социалистического государства и защиту его от внешних врагов. На верхнем экране появляется силуэт «Авроры» (звучит её исторический выстрел), на нижнем – эмблема Киевского Арсенала. Затем через весь экран фона появляется лозунг «Вся власть Советам!» По экранам к центру медленно ползут тёмные стрелы, символизирующие силы контрреволюции и Антанта в гражданскую войну. Но вот появляются красная звезда (верхний экран) и силуэт тачанки (нижний экран), и стрелы исчезают. На концовку второго куплета девушки, стоящие на поле, перестраиваются и образуют огромное слово «Слава», продолжая при этом выполнять упражнения с красными и голубыми лентами-шарфами»; ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 95.

Дніпро. Хвилі його забарвлюються криваво-червоними відблисками (дівчата виконують вправи зі стрічками-шарфами).

Враг напал на нас, мы с Днепра ушли,
Смертный бой гремел, как гроза.
Ой Днепро, Днепро! Ты течешь вдали
И волна твоя, как слеза.

Кровь фашистских псов рекой течет,
Враг советский край не возьмет.
Как весенний Днепр, всех врагов сметет
Наша армия, наш народ.

Над стадіоном наростає потужне «Ура!» [...] Уперед спрямовуються воїни у формі бійців часів Великої Вітчизняної війни (300 чол.) Починається епізод «Форсування Дніпра». Над «бурхливим» Дніпром утворюються три понтонні мости-переправи, якими під червоними прапорами спрямовуються вперед бійці. Звучить фонограма бою - черги автоматів і кулеметів, вибухи. У «вируючому» Дніпрі то тут, то там червоніють спалахи вибухів - дівчата працюють червоними стрічками. І ось уже Дніпро відвойовано у ворога. Знову мирно біжать його хвилі. Над стадіоном розквітає яскравими фарбами святковий феєрверк. На художньому тлі виникає величезна золота зірка Героя Радянського Союзу [...] Це нагорода міста-героя Києва.¹¹⁶

Зрештою, зображення війни змінювались картинами, які ілюструють пам'ять про війну, яка, в свою чергу, ілюструє необхідність зберігати мир («Мир» – один із головних радянських лозунгів брежнєвської епохи):

На другому куплеті «Песни о Советской Армии» на бігову доріжку з головного виходу виїжджає колона військових відкритих легкових автомашин

¹¹⁶ «Словно возвращая нас в далёкие дни Великой Отечественной войны, звучат первые такты мелодии песни А. Александрова «Священная война», обработанные в виде позывных. На художественном фоне возникает контур Мемориального комплекса в г. Киеве. [...] С двух сторон по первому плану футбольного поля выбегают навстречу друг другу девушки с лентами-шарфами, вновь изображая бурлящий Днепр. Волны его окрашиваются кроваво-красными бликами (девушки выполняют упражнения с лентами-шарфами).

Враг напал на нас, мы с Днепра ушли,
Смертный бой гремел, как гроза.
Ой Днепро, Днепро! Ты течешь вдали
И волна твоя, как слеза.

Кровь фашистских псов рекой течет,
Враг советский край не возьмет.
Как весенний Днепр, всех врагов сметет
Наша армия, наш народ.

Над стадионом нарастает мощное «Ура!» [...] Вперед устремляются воины в форме бойцов времен Великой Отечественной войны (300 чел.) Начинается эпизод «Форсирование Днепра». Над «бушующим» Днепром образуются три понтонных моста-переправы, по которым под красными знаменами устремляются вперед бойцы. Звучит фонограма боя – очереди автоматов и пулеметов, взрывы. В «бурлящем» Днепре то тут, то там алет всплохи взрывов – девушки работают алыми лентами. И вот уже Днепр отвоеван у врага. Вновь мирно бегут его волны. Над стадионом расцветает яркими красками праздничный феєрверк. На художественном фоне возникает огромная золотая звезда Героя Советского Союза [...] Это награда города-героя Киева.»; ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 103-104.

(УАЗ-469 - 30 штук) з легендарними бойовими прапорами частин, які брали участь у форсуванні Дніпра і визволенні Києва (30 штук). Прапори супроводжують у машинах кияни-ветерани Великої Вітчизняної війни (150 осіб). До мікрофонів, що стоять на полі стадіону навпроти центральної трибуни, підходить група ветеранів війни - Героїв Радянського Союзу (6-8 чол.), почесних і впізнаваних громадян міста. [...] Виголошується дуже коротка промова, головною думкою якої є мир - мир, який треба берегти. На мистецькому тлі виникають слова «Бережіть» (верхній екран), «Мир» (нижній екран).

На закінчення пропонується вшанувати пам'ять тих, хто віддав свої життя за мир на землі. Оголошується хвилина мовчання. Під звуки пісні «Степом, степом» на стадіоні з'являються дівчата в білих сучасного крою костюмах (80 чол.) [...] У руках у них великі кошики з червоними гвоздиками, які будуть покладені на Меморіальному комплексі. Під час проходження дівчат із кошиками квітів звучать вірші:

Ніхто не забутий,
На попіл ніхто не згорів.
Солдатські портрети
На вишитих крилах пливуть...
І доки є пам'ять у людей
І живуть матері,
Допоті й сини, що спіткнулися об кулі,
Живуть.

Никто не забыт.
Хоть убитых на свете не счесть.
Солдатские снимки
На вышитых крыльях плывут...
Доколе есть память, и сердце у памяти есть,
Дотолы сыны, что споткнулись о пули,
Живут.

(Вірші Б. Олійника, переклад [російською - прим. авт.] Л. Смирнова)¹¹⁷

¹¹⁷ «На втором куплете «Песни о Советской Армии» на беговую дорожку из главного выхода выезжает колонна военных открытых легковых автомашин (УАЗ-469 – 30 штук) с легендарными боевыми знаменами частей, участвовавших в форсировании Днепра и освобождении Киева (30 штук). Знамена сопровождают в машинах киевляне-ветераны Великой Отечественной войны (150 чел.)

К микрофонам, стоящим на поле стадиона напротив центральной трибуны, подходит группа ветеранов войны – Героев Советского Союза (6-8 чел.), почётных и узнаваемых граждан города [...] Произносится очень краткая речь, главной мыслью которой является мир – мир, который надо беречь. На художественном фоне возникают слова «Берегите» (верхний экран), «Мир» (нижний экран).

В заключение предлагается почтить память тех, кто отдал свои жизни за мир на земле. Объявляется минута молчания. Под звуки песни «Степом, степом» на стадионе появляются девушки в белых современного покроя костюмах (80 чел.) [...] В руках у них большие корзины с красными гвоздиками, которые будут возложены на Мемориальном комплексе. Во время прохождения девушек с корзинами цветов звучат стихи:

Ніхто не забутий,
На попіл ніхто не згорів.
Солдатські портрети
На вишитих крилах пливуть...
І доки є пам'ять в людей
І живуть матері,
Допоти й сини, що спіткнулись об кулі,
Живуть.

Зрештою, перемога у «Великій Вітчизняній війні» забезпечила мир, який є підставою для щасливого життя народу. Образ мирного часу уособлювала молода мати з дитиною – класичний символ щасливого сьогодні та віри в майбутнє. Мир забезпечений ветеранами війни, які, виборовши сьогодні, символічно передавали естафету мирного життя новому поколінню радянських громадян:

Пісню пам'яті змінює яскрава життєрадісна мелодія композитора А. Островського «Пусть всегда будет солнце». На художньому тлі виникає сонце, що випускає промені (верхній екран), і земна куля (нижній екран). [...] На стадіон виходить молода мати. Вона вивозить дитячий візочок із наймолодшим громадянином міста Києва і підходить до групи ветеранів, що стоять біля мікрофонів. Любовно схиляється і бере дитину на руки сивий ветеран. На електротабло стадіону запалюються слова: «Сьогодні в Києві народилося ... громадян».¹¹⁸

Кінець війни є останньою сторінкою минулого, за якою слідує сьогодні. Про образ сучасності пізньорадянського Києва йтиметься в наступному підрозділі.

Як бачимо, сценарій святкування на Республіканському стадіоні 29 травня 1982 р. зосереджується на окремих найвагоміших для радянського історичного метанаративу сторінках історії Києва. Звісно, радянські політики пам'яті висвітлювали різні сторінки минулого по-різному, акцентуючись на одних та уникаючи інші. Проте як щодо менш «пріоритетних» сторінок минулого Києва в часі відзначення 1500-річчя?

*Никто не забыт.
Хоть убитых на свете не счесть.
Солдатские снимки
На вышитых крыльях плывут...
Доколе есть память, и сердце у памяти есть,
Доколе сыны, что споткнулись о пули,
Живут.
(Стихи Б. Олейника, перевод Л. Смирнова);
ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 105-106.*

¹¹⁸ *Песню памяти сменяет яркая жизнерадостная мелодия композитора А. Островского «Пусть всегда будет солнце». На художественном фоне возникает испускающие лучи солнце (верхний экран) и земной шар (нижний экран). [...] На стадион выходит молодая мать. Она вывозит детскую коляску с самым юним гражданином города Киева и подходит к группе ветеранов, стоящих у микрофонов. Любовно склоняется и берет ребенка на руки седой ветеран.
На электротабло стадиона зажигаются слова: «Сегодня в Киеве родилось ... граждан».; ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 106-107.*

Поглянути на висвітлення інших сторінок минулого Києва, розгляд яких важко було повністю уникнути в часі святкування ювілею міста, можна у виданнях, присвячених історії Києва, які вийшли з приводу відзначення 1500-річчя. Прикладом одного із таких видань є двотомний фотоальбом *«Київ вчора, сьогодні, завтра»*¹¹⁹ трьома мовами (українською, російською та англійською), який вийшов друком у київському видавництві «Мистецтво» у 1982 р. Перший том присвячено минулому Києва від заснування міста і аж до Жовтневої революції, другий – періоду минулого від 1917 р. та (передусім) сучасності. Альбом подає візуальний наратив минулого міста, який супроводжується короткими текстами.

Перша помітна лакуна в наративі історії, яку помітно в художньому переказі минулого в урочистостях 29 травня – це середньовічний та ранньомодерний час, між розоренням Києва Батиєм в 1240 р. до Переяславської ради 1654 р. Цьому 400-річному періоду перебування міста в складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої наділялось мало уваги. Історична роль цих держав в історії України (і Києва) зводилась до того, щоб стати причиною української визвольної боротьби, ціллю якої вважалось «возз'єднання з Росією». Відразу після опису подій 1240 р, автори першого тому альбому *«Київ вчора, сьогодні, завтра»* пишуть:

У 1399 році, розбивши на Ворсклі-ріці литовського князя Вітовта, до Києва прорвався хан Темір-Кутлук.

У 1416 році спустошив і спалив Київ хан Едигей.

У 1482 році налетіла на Київ кримська орда Менглі-Гірея.

У 1569 році захопила Київські землі Річ Посполита...¹²⁰

Ці рядки (разом з подальшим описом економічного життя міста в часи середньовіччя) підсумовували більше 300 років історії міста. Набагато більш розлогою історія стає тоді, коли починається «боротьба українського народу

¹¹⁹ *Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том перший* / Упоряд. В. Єрмаков, авт. тексту О. Кравець. Київ: Мистецтво, 1982. 151 с.; *Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том другий* / Упоряд. В. Єрмаков, фото Б. Мінделя, авт. тексту О. Кравець. Київ: Мистецтво, 1982. 243 с.

¹²⁰ *Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том перший...* с. 8.

проти соціального, національного та релігійного гноблення»¹²¹, себто козацько-селянські повстання:

Європа спалювала єретиків. Воювала проти Жанни д'Арк. Страчувала гезів. Отруювала й посилала на гільйотину королів. Текла-червоніла кров і на Україні – повсталі селяни й козаки під проводом Северина Наливайка билися з польською шляхтою. Навесні 1596 року повстанці, зазнавши поразки, відступили на лівий берег Дніпра. Кияни допомагали козакам переправитися через ріку. Коли ж до Києва підступили шляхетські війська, городяни сховали геть усі довбанки, човни та пороми. Вони, як тільки могли, перешкоджали погоні...¹²²

Очевидно, що вінцем цього часу виступає «Визвольна війна 1648-1654 років», яка в радянській рецепції завершилась Переяславською радою. Ціль війни також однозначна – звільнити український народ від «польського гноблення» та привести його до «єднання з Росією»:

В умовах гноблення – соціального, національного, релігійного – народ все краще починав розуміти: захист і порятунок лиш в єднанні з Російською державою, яка з року в рік міцніла. Дедалі частіше спалахували на Україні селянсько-козацькі повстання проти шляхти, проти унії, проти феодалів. Збирався знедолений люд під знамена гетьмана Богдана Хмельницького. Визвольна війна 1648-1654 років була однією із видатних подій в історії українського народу, який піднявся на збройну боротьбу за визволення від польсько-шляхетського гноблення і за возз'єднання з братнім російським народом.¹²³

Історична місія Києва у цей період полягала в тому, щоб бути місцем «єднання з російським народом» та «зміцнення дружніх зв'язків між українським, білоруським та російським народами»:

[...] І Переяславська рада прийняла історичне рішення про возз'єднання України з Росією. Велике повноважне московське посольство на чолі з боярином В. Бутурліним з почестями великими зустрічав Київ 16 січня на майдані перед Софійським собором. На воєводському дворіщі на честь знаменної події прогрімів гарматний салют. Дзвонили дзвони, і під їх переспів присягали кияни на вірність державі Російській, на вірність непорушному союзові з великим російським народом.

В історичній долі українського народу, в політичному, економічному й культурному розвитку України возз'єднання з Росією зіграло неоціненну роль.

¹²¹ «Гноблення» перелічувались саме в такій послідовності, оскільки перелік історичних явищ підпорядковувався офіційній історичній доктрині, яка вважала рушієм історичного процесу класову боротьбу, і національний (чи тим більш релігійний) чинники принаймні офіційно вважались другорядними.

¹²² Там само, с. 8-9.

¹²³ Там само, с. 9.

Київ вірно служив святій справі зближення, зміцнення дружніх зв'язків між українським, білоруським та російським народами.¹²⁴

Наступним уривком історії Києва, якому не наділялась увага на театралізованому святкуванні, був період історії другої половини XVII - XIX ст. – час між Переяславською радою та Жовтневою революцією. Оскільки він належить до часу «єднання» з Росією, то цій частині минулого приділено дещо більше уваги, і описаний він в більш позитивних барвах, ніж звичайно описувався литовський та річпосполитський період. Тим не менш, коли йдеться про другу половину XVII-XVIII ст., то ми не знаходимо образу Гетьманщини. Гетьманщина практично відсутня в наративі, Київ постає ледве не як рядове місто Московського царства та Російської імперії:

Возз'єднання України з Росією сприяло розвитку Києва як економічного і культурного центру. У Верхньому місті для бояр і царської адміністрації розпочато було будівництво «государевых дворов», службових і житлових будинків, церков. У Києві розташовано було російських гарнізон, і тому заселено Стрілецьку та Рейтарську слободи [...] ¹²⁵

У такому дусі відсутності Гетьманщини в наративі описано й інші аспекти історії Києва XVIII ст.: Київська академія як перший вищий навчальний заклад в Україні та Східній Європі, місце навчання Григорія Сковороди та Михайла Ломоносова; Лаврська друкарня як один із найбільших друкарських центрів України; Контрактний ярмарок як видатне місце торгівлі; розвиток мануфактурного виробництва, його поступовий перехід до капіталістичних відносин; будівництво Печерської фортеці; поява перших майстерень «Арсеналу» тощо ¹²⁶.

XIX століття було доволі вагомим періодом історії в радянській історіографії, зокрема і в наративі про минуле Києва. Найвагомішими подіями початку XIX століття в Києві вважались поява гуртка декабристів, пожежа на Подолі 1811 р. і подальша перебудова міста. Проте тепер приходиться час змін. Автори нагадують: поки *«ще відчутнішою ставала відміна між центром Києва*

¹²⁴ Цікаво, що це єдиний випадок, який нам траплявся, в якому «братні народи» перелічуються саме в такій послідовності; Там само.

¹²⁵ Там само, с. 44.

¹²⁶ Там само, с.44-45.

з його палацами та між околицями, де тісно ліпилися одна до одної халупи, де сухої днини довго не осідала курява за возом...», в Європі «в тихому німецькому містечку Трірі, де гостроверхі червоні дахи пронизували зелень садів, в сім'ї адвоката Маркса народився син, для якого обрали скромне ім'я Карл».¹²⁷ Автори альбому підсумували тишу перед бурею соціально-економічних перетворень розвитку капіталізму, і, відповідно, появу соціалістичного та комуністичного рухів таким чином:

Десь там далеку Францію стрясала липнева революція. Схилившись над щоденником, писав замітки про теорію видів юний Чарлз Дарвін. Людство вчилося дивитися, бачити, робити висновки. Мине ще небагато часу, і в Англії буде створено «Союз комуністів», бойовим гаслом якого стане заклик: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»¹²⁸

Видатні діячі тих часів та марксистські ідеї передвіщають нову епоху в історії Києва:

Тарас Шевченко щойно приїхав із Санкт-Петербурга. Вільний, викуплений з неволі, стояв він на стрімкій кручі, на тому місці, куди звичайно приходили кияни помилуватися рікою і куди приводили гостей Києва, аби ті могли проїнятися духом міста, відчутти й зрозуміти його величну красу. Бував на цих схилах запальний Пушкін, і Грибоедов крізь скельця окулярів вдивлявся в неозору далечинь, і Гоголь, мружачись, підставляв віторі шляхетно витончене обличчя. Вигляд ріки, що рвала крижані пута, розбурхував серце Тараса, пробуджував бунтівні думи про святую волю для всього народу. І не знав поет, що за якихось три роки в Лондоні друкарський верстат зробить відбиток першого примірника книги, яка розпочинатиметься заворожливо-таємничим рядком: «Привид бродить по Європі...», а ще через якийсь час русокока дівчина Леся Українка візьметься перекладати цю книгу і перечитуватиме вголос: «Нехай пануючі класи тремтять перед Комуністичною Революцією. Пролетарям нічого втрачати, окрім своїх кайданів. А здобудуть вони весь світ. Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»¹²⁹

Опісля оповідь звертається до розвитку промисловості в Києві, отже й росту пролетаріату та його класової свідомості. Попри архітектурну розкіш міста (якій, до речі, присвячено левову частку візуального матеріалу першого тому фотоальбому), їй протиставлялась бідність нижніх верств населення. Соціальне розшарування, величезна прірва між вищими класами та київським пролетаріатом були вагомою частиною радянської пам'яті міста, елементами, які

¹²⁷ Там само, с.45.

¹²⁸ Там само.

¹²⁹ Там само, с.142.

притлумлювали зовнішній блиск дореволюційного імперського Києва. Наприклад, опис одного із фото:

Вулиці дореволюційного Києва... Вони були й пожвавлені, й безлюдні, забудовані доходними домами й одноповерховими спорудами. На знімкові – типова тогочасна картина: сіла перепочити боса, стомлена рознощиця молока, а повз неї велично пропливає пані з вищого світу... Мимоволі пригадується відомий в Києві циркуляр: «Не приймати до гімназії дітей кучерів, лакеїв, прачок, дрібних крамарів; дітей зазначених категорій не слід виводити з середовища, до якого вони належать...»¹³⁰

Тепер дійсним рушієм історії, її носієм презентується РСДРП, який висвітлюється як ключовий колективний діяч робітничого руху та місцевих подій першої російської революції 1905-1907 рр. в Києві.¹³¹ Водночас російський царизм, який в оповідях про XVII-XVIII ст. виступав позитивним дієвцем історії, з появою комуністичного руху стає вкрай негативним актором минулого, головним суперником російських більшовиків:

... Дедалі частіше виходив Київ на крутий берег Дніпра. Зовсім небагато часу лишалося до тієї пори, коли впаде російська монархія. З тривогою вдивлявся Київ у росяні світанки, що вставали за рікою: безмовна тиша таїла бурю. Природа споконвіку затамовує подих перед живлющим поривом грози – в очікуванні могутнього удару грому і перших важких і світлих крапель всеомиваючої зливи...¹³²

Цією «всеомиваючою зливою» була Жовтнева революція та війна, яка їй послідувала. Вони, згідно з радянським метанаративом, ознаменували нову, соціалістичну еру в історії міста. Про образ пізньосоціалістичного Києва йтиметься в наступному підрозділі.

2.2. Київ сучасний: пізньорадянський образ міста

Згідно зі сценарієм святкування на Республіканському стадіоні 29 травня 1982 р., кожен з районів міста зображувався певним чином під час свята. Під маршову музику по стадіону пройшлись колони кожного району міста, оформлені відповідно до пріоритетних галузей соціально-економічної сфери,

¹³⁰ Там само, с.86.

¹³¹ Подібним чином і в наративах минулого інших міст Української РСР з розвитком капіталістичних відносин головним дієвцем історії презентувались комуністи. Це характерна риса радянських політик пам'яті та історії. Див. приклад Чернівців у: Kostiv O. *"The Other", Official History, and Memory of the City...* pp. 87-105.

¹³² Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том перший... с.143.

які розвивають в них. Так, Дарницький район репрезентував приладобудування та хімічну промисловість; Дніпровський – легку та хімічну; Жовтневий¹³³ – розвиток машинобудування; Залізничний¹³⁴ – залізничний та повітряний транспорт Києва; Ленінський¹³⁵ – розвиток культури та мистецтв Києва; Ленінградський¹³⁶ – авіабудування; Московський¹³⁷ – розвиток науки в Києві; Мінський¹³⁸ – будівництво Києва в 11-й п’ятирічці; Печерський – завод «Арсенал»; Подільський – суднобудування; Радянський¹³⁹ – виші Києва; Шевченківський – виробництво споживчих товарів¹⁴⁰. «Функція» кожного з 12 районів Києва репрезентувала багатогранність розвитку міста, а також його трудову звитягу:

У проходженні колон, кожна з яких втілює у своєму оформленні провідний напрямок соціально-економічного розвитку, в перегукуванні трибун, у виступі фону, який підкріплює цю перекличку, в роботі електротабло, що акцентує найяскравіші цифри успіхів і досягнень, – розкривається в розвитку образ трудового Києва.¹⁴¹

«Київ-трудівник» – це центральний елемент офіційного образу пізньорадянського Києва. Сучасний Київ («Київ-трудівник») та Київ минулого («Київ-герой») символічно пов’язувались на святкуванні, зокрема, й метафорою двох факелів, чий вогонь зливається воєдино:

На стадіон виїжджають дві відкриті легкові машини, що везуть палаючі факели. На одній машині - факел революційної і трудової слави, запалений від розпеченого металу заводу «Більшовик», його везе Герой Соціалістичної Праці. На іншій машині - факел бойової слави, запалений від вічного вогню могили невідомого солдата, його везе Герой Радянського Союзу. [...]

Диктор: Два факела зажгут огонь традиций.

Два огня

Сейчас в один соединятся.

Товарищи,

¹³³ Нині частина Солом’янського району.

¹³⁴ Нині частина Солом’янського району.

¹³⁵ Центральна частина міста; зараз розділений між Шевченківським, Голосіївським та Печерським районами.

¹³⁶ Нині в складі Святошинського району.

¹³⁷ Більша частина колишнього Московського району нині в складі Голосіївського району.

¹³⁸ Нині частина Оболонського району.

¹³⁹ Нині частина Шевченківського району.

¹⁴⁰ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 98-99.

¹⁴¹ «В прохождении колонн, каждая из которых воплощает в своём оформлении ведущее направление социально-экономического развития, в перекличке трибун, в подкрепляющем эту перекличку выступлении фона, в работе электротабло, акцентирующего наиболее яркие цифры успехов и достижений, – раскрывается в развитии образ трудового Киева.»; ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 98.

Мы факел первый
Зажгли от раскаленного металла
Завода «Большевик».
Второй зажжен от Вечного огня
Могилы Неизвестного Солдата.
Так пусть всегда
Горят, не затухая,
И освещая путь нам-
Вдаль, к победам
Огонь труда
И памяти Огонь!
Вспыхивает огонь в чаше. [...] ¹⁴²

Зрештою, поєднання минулого і сучасного в образі Києва, як й акцент на індустріальній славі сучасного міста як його найважливіша характеристика знаходимо у двох строфах *«Оди Києву»* Б. Олійника, якою розпочиналось святкування на стадіоні:

Луна віків над Лавровою пущею,
Що долина із Несторових снів;
І міст Патона, мов ракета,
Пущена
Во дні грядущі із минутих днів; [...]

Славтеся, руки, в трудах – золоті,
Колос творящі, вогонь і вугілля,
Легідний шовк молодим на весілля,
Сталь на космічні ракети круті! ¹⁴³

Щодо образу сучасного Києва, то він доволі широко розкривається у фотоальбомі *«Київ вчора, сьогодні, завтра»*. Він коротко підсумовується в анотації видання:

Столиця Радянської України, місто-герой, нагороджене Золотою Зіркою та двома орденами Леніна, великий індустріальний, науковий і культурний центр країни, місто новобудов, унікальних історичних пам'яток, садів і парків – таким постає Київ на сторінках видання. ¹⁴⁴

Тут також перелічується, яким є Київ: це місто індустрії, місто-музей, місто вчених, «організм соціальних перетворень», місто юності, місто здоров'я й

¹⁴² *«На стадион выезжают две открытые легковые машины, везущие горящие факелы. На одной машине – факел революционной и трудовой славы, зажженный от раскаленного металла завода «Большевик», его везёт Герой Социалистического Труда. На другой машине – факел боевой славы, зажженный от вечногo огня могилы неизвестного солдата, его везёт Герой Советского Союза. [...]»*; ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 101.

¹⁴³ ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 14, спр. 5244, арк. 113-114.

¹⁴⁴ *Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том другий... с. 243.*

охайності, місто соціалістичного мистецтва, місто метрополітену, місто зелені та рекреації, місто прогресивного житлового будівництва та побутового обслуговування населення тощо¹⁴⁵. Водночас Київ вдивляється у майбутнє, і візуальний наратив фотоальбому підсумовується зображеннями макетів мікрорайонів та окремих об'єктів, які заплановано збудувати найближчими роками. Модерністичне містобудування та архітектура уособлюють прогрес та майбутнє. Видання підсумовує: Київ майбутнього – це зразкове комуністичне місто:

Київ крокує крізь Час, і Час проходить крізь нього. Архітектурна думка київських зодчих вже наочно уявляє собі обличчя міста у двохтисячному й віддаленіших роках. Київ майбутнього має відповідати найвищим вимогам часу, бути оптимально придатним для життя, роботи, відпочинку, творчості. Здійматимуться будівлі найнезвичніших контурів і форм, облицьовані білим каменем, кольоровою сталлю, шліфованими ситаловими плитами, полірованим гранітом, мармуром, глазурованою плиткою. Підсвічені сонцем водойми повторять їхні силуети вдень, а вечірньої пори виповняться мерехтливими мірадами вогнів...

Уздовж дніпрових берегів майже на двадцять кілометрів простягнеться величезний архітектурно-ландшафтний ансамбль з нових житлових районів – Лівобережного, Троєщини, Вигурівщини, Осокорків, Позняків. Своє нинішнє обличчя змінять численні вулиці й площі центральної частини міста. Проте й оновлений Київ дбайливо збереже все найцінніше з минулого, все те, що уособлює його історію і характер.

У повсякденних трудових буднях, на будівельних майданчиках і в архітектурних майстернях, у лабораторіях і кабінетах учених народжується Київ майбутнього – неповторно прекрасне, зразкове комуністичне місто.

І жити йому у віках грядущих!¹⁴⁶

Таким чином, пізньорадянський «Київ-трудівник» (індустріальний, науковий, культурний центр тощо), який був спадкоємцем «Києва – міста-героя», визначався вінцем всього попереднього розвитку міста, гідним підсумком його багатой історії. Сучасність міста відзначалась індустріальною славою, прогресивним модерністичним містобудуванням, розвитком інфраструктури обслуговування населення, розвитком науки, культури, пам'яткоохоронною сферою, рекреацією та озелененням. Проте, відповідно до

¹⁴⁵ Там само, с. 32-33.

¹⁴⁶ Там само, с. 232.

звичного для радянської ідеології телеологічного пафосу, Київ у майбутньому ще має досягти комунізму, і обов'язково це зробити.

Пізньорадянські політики пам'яті щодо минулого Києва просували ті теми, які були загальною звичною та характерною для тогочасних загальноукраїнських радянських топосів пам'яті, та були її місцевою (нехай і «столичною») версією, адаптованою під локальний контекст. Наратив минулого Києва, який починався від заснування міста, робив «зупинки» в хронології історії на темах Русі («матері городів руських» та «спільної колиски трьох братніх народів»), Переяславської ради («українсько-російської дружби», «возз'єднання України з Росією»), Жовтневої революції та «Великої Вітчизняної війни». Водночас теми і періоди, які знаходились «поміж» цими центральними точками наративу, отримували дещо менше уваги, оскільки їхня історична роль зводилась до буття передумовами чи причинами однієї із п'яти перелічених «великих» тем (як, наприклад, литовський та річпосполитський період не отримували значної уваги, оскільки їхня «місія» зводилась до того, щоб бути причиною «повстання українського народу та возз'єднання з Росією»). Образ російської влади в цьому наративі доволі динамічний – якщо оповідь до XIX ст. царизм вважає позитивним актором минулого, то вже пізніше, з появою «прогресивних» рухів (як-от декабристський) та, особливо, розвитком капіталістичних відносин та проникненням марксизму в Російську імперію царизм – це головний антагоніст в історичному наративі. З цього моменту носієм історії ставали комуністи. Також політики пам'яті Києва (як і всієї радянської України) активно апропріювали українських діячів минулого, «міксуючи» їхню присутність в наративі із видатними російськими діячами культури та науки. Водночас цікаво, що під час самого свята, вочевидь, організатори намагались згладити гострі кути історії (як-от неоднозначної в контексті «братерства» присяги українського народу російському в образі Переяславської ради), таким чином неявно додаючи суб'єктності українському минулому. Саме ж святкування 29 травня 1982р., до

речі, було двомовним, українською і російською, хоча і з переважанням російської.

Тим часом центральний елемент образу пізньорадянського Києва – це топос «міста-трудівника», себто позиціонування Києва передусім як індустріального, наукового, культурного, освітнього центру тощо. Тогочасний «Київ-трудівник» виступав спадкоємцем «Києва-героя», його гідним продовженням та вершиною всієї попередньої історії міста, «золотим часом». Тим не менш ще кращим Київ, згідно з тогочасними офіційними уявленнями про майбутнє міста, обов'язково стане згодом, коли Київ стане містом, в якому переміг комунізм.

РОЗДІЛ ІІІ

ВИКЛИК ІДЕНТИЧНОСТІ: РАДЯНСЬКИЙ ЮВІЛЕЙ КИЄВА ТА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА НА ЗАХОДІ (НА ПРИКЛАДІ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ)

3.1. «J'accuse...!»: негативні реакції на відзначення 1500-річчя Києва

У 1981 р. Рада для справ культури при Секретаріаті Світового конгресу вільних українців (СКВУ), головної глобальної організації українських діаспор в різних країнах світу, видає «до української спільноти в світі» звернення зі сміливою назвою «2000 років від заснування Києва і 1600-річчя Української Державности (Анти-Русь-Україна)»¹⁴⁷, яку на початку наступного року з невеликими змінами передруковує зокрема і часопис «Українське Козацтво», друкований орган Українського Вільного Козацтва в США¹⁴⁸. Автором цього звернення є мистецтвознавець Богдан Стебельський, тодішній голова цієї Ради, а також голова НТШ в Канаді, член Головної управи Ліги визволення України, очільник Асоціації діячів української культури, доктор філософії (Український вільний університет, Мюнхен) та, що не менш вагомо, високопоставлений член ОУН¹⁴⁹. У цьому зверненні зокрема йдеться:

Рада для Справ Культури при Секретаріаті СКВУ пропонує українській спільноті у всіх поселеннях вільного світу святково відмітити у роках 1981-1982 великі й важливі події історії нашого народу – 2000-річчя від заснування Києва – столиці України та 1600-річчя української державности, що зродилася в IV-му столітті після народження Христа, як держава антив, а її місію перебрала Київська Русь-Україна, її продовжувала й відновлювала, і ця місія є й сучасним найвищим ідеалом українського народу в його боротьбі за суверенність і незалежність¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Звернення Ради для Справ Культури СКВУ – 2000 років від заснування Києва і 1600-річчя Української Державности // Вісник СКВУ, Ч. 1 (9), Торонто, 1981, с. 12-15.

¹⁴⁸ Києву – 2000 років, державности України – 1600. Анти – Русь – Україна. Звернення Ради для Справ Української Культури при Світовому Конгресі Вільних Українців до української спільноти в світі // Українське Козацтво. Ч. 64. Торонто, 1982. с. 68-70.; Хмурович О. Києву – 2000 років, державности України – 1600. Анти – Русь – Україна. (Продовження з попереднього числа) // Українське Козацтво. Ч. 65. Торонто, 1982. с. 39-41.; Хмурович О. Києву – 2000 років, державности України – 1600. Анти – Русь – Україна. (Закінчення) // Українське Козацтво. Ч. 66-67. Торонто, 1982. с. 56-60.

¹⁴⁹ Винниченко І. Стебельський Богдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=stebelskyj_bogdan (дата звернення: 17.03.2024)

¹⁵⁰ Звернення Ради для Справ Культури СКВУ... с. 12. Цікаво, що в «Українському Козацтві» заява була передрукована зі змінами (зокрема «1981-1982» змінились на «1982-1983»). Текст того ж фрагменту, передрукованого часописом: «Рада для Справ Культури пропонує українській спільноті в усіх поселеннях вільного

Офіційна заява Ради виводить «автохтонність населення України» від пізнього палеоліту, яка через роки в неоліті буцімто втілилась у трипільській культурі, «колисці східних слов'ян – праукраїнців», елементи якої начебто збереглись і перенеслись у культуру скіфів-хліборобів, «предків антів-русів-українців». Черняхівська культура у зверненні асоціюється із антами, а Київ, за твердженням автора, формувався як місто в рамках зарубинецької культури II ст. до н. е. – III ст. н.е.¹⁵¹ Ця культура, як вказує заява:

влилась у культуру черняхівську південних племен антів, що створили першу українську державу з їх історичним уже князем (рексом) Божем (380 рр.), а згодом на чолі з князем Києм, який розвинув і перебудував місто Київ у столицю майбутньої імперії Київської Русі, України, якій легенда про св. апостола Андрея передала пророцтво: «На цих горах восієт Благодать Божія!»¹⁵²

Далі Рада у справах культури при Секретаріаті СКВУ вказує на необхідність *«звернути увагу українському суспільству на потребу вшанування цих величних дат нашої історії та науковими працями вільних українців обстояти правду України, що її велике минуле присвоюють собі наїзники-чужинці»*¹⁵³. На пленарній сесії Секретаріату СКВУ 28 червня 1981 р. було прийнято одностайно рішення про відмічення у 1982 р. 2000-річчя Києва та 1600-річчя української державності із заявою (яку цього разу підписав не лише Б. Стебельський як голова Ради у справах культури, а й правознавець Ярослав Падох від імені Наукової ради при Секретаріаті СКВУ, який був на той момент головою НТШ у США, а вже наступного року стане президентом Світової ради НТШ¹⁵⁴), у якій зокрема йшлося про наступне:

Хай українська спільнота у вільному світі оборонить правду науковими конференціями, громадськими імпрезами та окремими виданнями про Київ, державу антів, Русі-України та всіх форм і часів державності нашого народу зверх

світу святково відмітити в роках 1982-1983 найбільші і найважливіші події нашої історії – нашого народу: 2000-річчя від оснування Києва – столиці України, та 1600-річчя української державності, що зродилася в IV-му столітті по народженні Христа, як держава антів, місію якої перебрала Київська Русь-Україна, що в різних формах і часах державну форму втримувала, її продовжувала і відновлювала, і яка є найвищим ідеалом українського народу, що за її суверенність і соборність веде постійну боротьбу» У: Києву – 2000 років, державності України – 1600... с. 68.

¹⁵¹ Звернення Ради для Справ Культури СКВУ... с. 12.

¹⁵² Там само, с. 13.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Гуцал П. Падох Ярослав Миколайович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-880329> (дата звернення: 08.04.2024)

півтори тисячі років, фальшованої окупантом нашої землі, що історію нашого народу починає від XVI-му столітті, як подає московсько-советська наука, але на зорі нашої ери.

Без оборони нашого минулого не може бути перемоги в нашому майбутньому!¹⁵⁵

Сама ж ця заява була опублікована у друкованому органі СКВУ в травні 1982 р., в часі святкувань 1500-річчя Києва в радянській Україні. Симптоматично, що у тому ж випуску «Вісника СКВУ» опубліковано статтю історика Олега Підгайного «*Походження Києва*» (хоч сам О. Підгайний спеціалізувався на модерній історії, а саме на Українській революції 1917-1921 рр.), яка фактично була спробою відповісти на численну критику історичних фантазій керівництва СКВУ та обґрунтувати їх¹⁵⁶. Таким чином позиція СКВУ є прикладом того явища в українській діаспорі, про яке згадує Я. Ісаєвич: «*Дехто [з діаспорян – прим. авт.] навіть був упевнений, що «Москва» прагне применшити вік Києва на багато років*»¹⁵⁷.

Перша заява Ради у справах культури при Секретаріаті СКВУ, безумовно, заслуговує окремого дослідження. Для цієї роботи важливо розглянути те, про що свідчить такий очевидно заідеологізований та максималістичний, містично примордіальний історичний наратив, який виявився офіційною позицією найбільшої та найповажнішої організації української діаспори в світі, у контексті реагування на 1500-річний ювілей Києва в радянській Україні. Проте аналіз буде неповним та відірваним від ширшого контексту без розгляду інших текстів, які з'явилися у діаспорянській періодиці у зв'язку з відзначенням 1500-річчя Києва.

У тому ж році, у вересневому номері інтелектуального часопису «Сучасність», який виходив у Мюнхені та відзначався ліберальною позапартійною редакційною політикою, було опубліковано ґрунтовний текст співзасновника та директора Українського наукового інституту Гарвардського університету, історика-сходознавця Омеляна Пріцака «*За кулісами*

¹⁵⁵ Рада для Справ Культури, Наукова Рада: Ювілей 2000-річчя оснування Києва і 1600-річчя Української Державности (анти-Руси-Україна) // Вісник СКВУ, Ч. 1 (10), Торонто, 1982, с. 7.

¹⁵⁶ Підгайний О. *Походження Києва* // Вісник СКВУ, Ч. 1 (10), Торонто, 1982, с. 8-19.

¹⁵⁷ Ісаєвич Я. *Ювілей міст: Львів, Київ і знову Львів...* с. 78.

*проголошення 1500-ліття Києва»*¹⁵⁸. Ця стаття є найбільш часто згадуваною публікацією з діаспорянського середовища в історіографії, яка присвячена або принаймні торкається історії 1500-річного ювілею Києва. Я. Ісаєвич загалом слушно резюмував основні розмисли О. Пріцака: ідея відсвяткувати ювілей має «дуже поважні причини», адже комуністи ніколи не роблять щось просто так. Для О. Пріцака ювілей Києва – інструмент дезорганізації українства в часі наближення тисячоліття християнізації України та відвернення уваги від 50-річчя Голодомору. Натомість ідея ювілею приписувалась республіканським партійним лідерам на випадок, якщо 1500-річчя не сприйме Захід і все можна буде списати на «недорозвинених націоналістів»¹⁵⁹.

Проте дещо варто додати. Згадана вище «концентрація українських сил» очікувалась О. Пріцаком з огляду на польський досвід: він вважав, що тисячоліття хрещення Польщі (з ноткою містичного пафосу назване не просто тисячоліттям, а в латинському перекладі – *millenium*) «відновило моральні сили» і «підготувало всенародне оновлення» руху спротиву в ПНР, і на досвіді «польського тисячоліття», на його думку, радянське керівництво «вже попеклося»¹⁶⁰. О. Пріцак, очевидно, писав це під враженням від протестної хвилі, яка вибухнула у 1980 р. в соціалістичній Польщі. Переозначення «вищим числом» знаменної дати тисячоліття хрещення Русі, на думку автора, мало «зліквідувати єдине тисячоліття, що має потенціал для оновлення української духовності» шляхом «заманювання хахлів з комплексом меншовартості» та маніпуляції неграмотністю українства, яка «викличе боротьбу цілої низки інших «пашківсько-республіканських» тисячоліть, які будуть одне одного поборювати»¹⁶¹. Останнє висловлювання було неприхованою в'їдливою реакцією на розглянуте вище звернення Ради у справах культури при Секретаріаті СКВУ:

¹⁵⁸ Пріцак О. *За кулісами проголошення 1500-ліття Києва* // Сучасність. Ч. 249. Мюнхен, 1981. с. 46-54.

¹⁵⁹ Ісаєвич Я. *Ювілей міст: Львів, Київ і знову Львів...* с. 78.

¹⁶⁰ Пріцак О. *За кулісами проголошення 1500-ліття Києва...* с. 49.

¹⁶¹ Там само, с. 49-50.

На жаль, вони не помилилися. Український анальфабетизм та анархія вже почали себе виявляти «самочинно», немов на замовлення. Ось, у постановах останнього СКВУ, найвищої установи українців у діаспорі, яка повинна стояти на сторожі гідности *одного*¹⁶² нашого тисячоліття, християнізації України, читаємо про схвалення ювілеїв «двотисячоліття Києва та двотисячоп'ятсотліття¹⁶³ державности України»¹⁶⁴.

О. Пріцак мав ще одну, доволі «екзотичну» теорію – він вважав, що обрана дата заснування Києва, 482 р., є засобом легітимації радянської гегемонії на сході Європи та пов'язував святкування з підписанням Гельсінського акту 1975 р.:

Перший крок, *легалізація теперішнього стану*¹⁶⁵, відбулася в Гельсінкі 30 липня 1975 року, коли голови 33 європейських держав, США та Канади підписали «Кінцевий акт», що гарантував непорушність *тодішніх* (1975 року) *кордонів*. Тепер, маючи «гарантію на майбутнє», треба було створити «гарантію на минуле»: «довести», вживаючи різних трюків, що кордони гарантовані гельсінським «Кінцевим актом», відповідають відвічній ситуації, що це прямо привернення *status quo ante*.

Приблизно 375 року по Хр. почалися великі мандрівки германських народів, спричинені інвазією гунів із середньої Азії. Ці мандрівки довели до переселення великої частини германських племен на території Римської імперії, де вони створили свої примітивні держави типу «військової демократії» і поклали кінець Західньо-Римській імперії (476 рік). Приблизно тоді деякі слов'янські племена пересунулися на захід, так що ріка Лаба та допливи ріки Везери стали на кілька століть «природними» кордонами між германцями і слов'янами. Ці колишні кордони слов'ян майже точно збігаються з теперішнім кордоном між Західньою і Східньою Німеччиною. Тим самим треба було знайти «доказ», що у той час, себто коло 480 року, вже «попередник» Радянського Союзу доходив до Лаби і допливів Везери. Отже тут зразу перехід від першого Риму до Радянського Союзу. Концепція Третього Риму перевищена: не треба Візантії!

І тут допоміг звичайний збіг обставин: п'ятсот років, що потрібні були до переліцитування тисячоліття хрещення, якраз довели до бажаного періоду і дали 482 рік [...]

Отже радянські ідеологічні теоретики, що добре вивчають психологію людини, використовуючи ще й ситуацію, що тепер у школах Заходу наука історії обмежується до найновіших часів, рішили перенести своє теперішнє панування над слов'янським світом на 5 сторіччя, коли *перший Рим* скінчив свою історичну роль¹⁶⁶.

Не зайвим буде зазначити, що О. Пріцак не навів переконливих доказів до практично жодної зі своїх тез. Оскільки вчений не мав доступу до

¹⁶² Курсив у цитаті за оригіналом.

¹⁶³ На жаль, автору невідоме походження тези О. Пріцака про 2500-річчя державності України в постановах СКВУ. Найімовірніше, що О. Пріцак помилився, маючи на увазі вищезгадане офіційно проголошене СКВУ 1600-річчя української державності.

¹⁶⁴ Там само, с. 50.

¹⁶⁵ Тут і далі курсив у цитаті за оригіналом.

¹⁶⁶ Там само, с. 48-49.

верифікованої інформації (якою володіли, напевне, тільки союзна та республіканська шаблі влади), йому в своїх розмислах доводилось опиратись виключно на власні здогадки та думки інших (теж непоінформованих) діаспорян. Це в купі з ідеологічною несумісністю з радянською доктриною та політикою, апріорною ворожістю та тотальною недовірою (звичайно, дуже часто виправданою) до кожної дії та заяви радянської влади, що було характерно для переважної більшості в українській діаспорній спільноті, призводило до виникнення та активної циркуляції, а можливо і домінування в середовищі українців закордоном конспірологічних теорій. Подібно до інших представників української діаспори, які так чи інакше висловлювались на тему ювілею Києва, О. Пріцак, за вірним спостереженням Я. Ісаєвича, був переконаний та вочевидь не сумнівався в тому, що рішення про відзначення 1500-річчя Києва було виключно нав'язаним республіканському керівництву рішенням Кремля, яке не викликало суперечок серед верхівки КПРС¹⁶⁷. Сам же О. Пріцак дотримувався своєї власної версії виникнення Києва, побудованої на підставі хозарської теорії походження Русі його авторства, та датував появу міста кінцем IX ст. н.е., вважаючи, що *«482 року не було ще геополітичних умов для того, щоб виник Київ, ані не було на території пізнішого міста людей, що вміли б і знали б як будувати місто»*¹⁶⁸.

Цієї ж думки дотримувався філолог Ярослав Харчун. Практично повторюючи тези О. Пріцака, а також підтримуючи його теорію хозарського походження та часу виникнення Києва, він пише:

Один із проявів мітологічного мислення – це манія великих цифр. Тисячоліття хрещення Русі може насправді бути тисячоліттям хрещення дружинників князя Володимира та гурту міщан (які не встигли втекти). Християни були на Русі і перед тим, однак ця дата все таки має під собою хоч якимось історичне підґрунтя. Рух за святкування тисячоліття настільки неприємний для творців новітньої мітології в Москві та в Києві, що його вирішено неутралізувати іншою датою і, звичайно, ще вищою цифрою. Ось таким способом і «становлено», що рік заснування Києва – 482-ий. Але манія великих цифр – це не лише гріх «гігантологів» у СРСР. Така ж точнісінько структура думання властива і для «мітологів» у еміграції. Один з них,

¹⁶⁷ Ісаєвич Я. *Ювілей міст: Львів, Київ і знову Львів...* с. 78.

¹⁶⁸ Пріцак О. *За кулісами проголошення 1500-ліття Києва...* с. 50-51.

наприклад, заявляє у інтерв'ю для Міжнародного відділу радіо Канада, що Києву – дві тисячі років. Інший дає Києву три тисячі літ... Можливості для творчості в мітології практично безмежні.¹⁶⁹

Також Я. Харчун звертає увагу на один епізод із наукового життя, який демонструє, що загалом на Заході офіційне радянське датування виникнення Києва не було сприйняте як серйозний предмет для академічного розгляду:

На конференції в МекМастерському університеті нічого офіційно не говорилося про так зване «1500-ліття Києва». Зате посередньо зачіпалося ця тема в коментарях до виступів та в кулуарах конференції.¹⁷⁰

Варто відзначити, що часопис «Нові дні», де було опубліковано текст Я. Харчуна (і членом редколегії якого він був), що уважно стежив за діяльністю і заявами СКВУ (особливо щодо відзначення різноманітних історичних ювілеїв) не розмістив на своїх шпальтах вищезгаданого заклику СКВУ до святкування 2000-річчя Києва та 1600-річчя української державності.

Попри те, що за словами О. Пріцака новина про радянське святкування 1500-річного ювілею Києва викликала ажіотаж та почасти захоплення серед українців за кордоном ще в 1979 р.¹⁷¹ (що не безпідставно, адже, наприклад, в 1980 р., ще до вищезгаданих рішень СКВУ, Провінційна рада Онтаріо Комітету українців Канади присвятила II Український день спадщини саме 1500-річчю Києва¹⁷²), більш активний інтерес до ювілею Києва розгорівся вже в 1982 р. в часі урочистостей та святкувань. Протягом 1982 р. діаспорянська періодика насичувалась матеріалами, які так чи інакше стосувались відзначення цієї дати. Так, у щоденній газеті «Свобода», яку видає одна із найбільших українських діаспорних організацій у США, Український Народний Союз, узагальнена замітка про святкування ювілею Києва отримала промовистий заголовок – *«Возз'єднання» України з Росією були головними мотивами святкувань 1500-ліття Києва*». Висновок у ній був доволі однозначний:

¹⁶⁹ Харчун Я. *Україна і Росія та їхня зустріч на шляхах історії* // Нові дні. Ч. 12 (382). Торонто, 1981. с. 13.

¹⁷⁰ Там само.

¹⁷¹ Пріцак О. *За кулісами проголошення 1500-ліття Києва...* с. 47.

¹⁷² *Ukrainian heritage day: in commemoration of the 1500th Anniversary of Kiev. Києве мій: у 1500-ліття Києва*. Торонто: Комітет українців Канади – Провінційна рада Онтаріо, 1980. 24 с.

Київ, УССР. – У місяці травні ц.р. відбулися тут великі святкування з приводу 1500-ліття, про які широко повідомляла советська преса. Розуміється, підкреслювано важливу роллю, яку відігравав Київ в історії «братніх: російського, українського і білоруського народів» та «у зміцненні політичних, економічних і культурних зв'язків України з Росією» і у здійсненні одвічних сподівань «возз'єднання українців з великим російським народом» [...]

Усі ці святкування [...] ще раз показують як пильно і консеквентно проходить русифікація України добре запланованими шляхами¹⁷³.

Інший текст у «Свободі», першопочатково поширений Українською інформаційною службою «Смолоскип», оповідає про розповсюдження серед іноземних туристів в Україні самвидавних буклетів з таким текстом російською мовою (опубліковано в перекладі українською):

Гості міста Києва!

Ви приїжджаєте відзначити 1500-річчя міста, яке перебуває тепер в руках комуністів.

Навіть саму дату – 1500 років – видумали вони, бо навіть справжній вік Києва учені не встановили.

Що потрібний цей обман?

Тому, що обман – одинокий спосіб існування советської влади.

Вас будуть переконувати, що при комуністах місто процвітає. Вам будуть показувати наскоро побудовані пам'ятники, для будування яких пограбували місцеве населення.

Вам будуть показувати причесані газони (майданчики у сквері або на бульварі з коротко підстриженим трав'яним покривом), для догляду яких зганяли теж місцеве населення на суботники- примусові неоплачувані роботи на рахунок вихідних днів.

До вашого приїзду зі всіх стовпів позривають оголошення – крик на допомогу – «Молода сім'я винайме кімнату» - і ви будете думати, що всі кияни мають помешкання. Для того, щоб дурити вас, з Києва заплановано виселити 15,000 мешканців, тих, з якими, на думку КГБ, вам небажано зустрічатися.

Якщо з вами заговорить на вулиці мешканець Києва, за ним будуть слідкувати, а після зустрічі з вами він буде заарештований, якщо він не агент КГБ.

До вашого приїзду в місто привезуть харчі, і ви думатимете, що кияни добре харчуються. Але, як тільки закінчиться свято, кияни заплатять за нього голодом.

Вам покажуть Золоті ворота, реставровані до вашого приїзду, і промовчать про сотні церков, знищених комуністами.

Все це потрібно, бо економія ССР вже давно зруйнована і уряд комуністів не може обійтися без економічної допомоги ваших держав.

Вас хочуть зробити пропагандистами «радянського способу життя» – тому й запросили.

Будьте уважні! Не дайте себе обдурити.

На маршрутах, які пропонують державні екскурсоводи, ви справді не знайдете бідноти.

¹⁷³ «Возз'єднання» України з Росією були головними мотивами святкувань 1500-ліття Києва // Свобода. Нью-Йорк, 1982. 1 липня.

Люди, призначені КГБ для спілкування з вами, не розкажуть вам про звірства комуністів. Але попробуйте звернути з приписаного вам маршруту, самостійно знайти співбесідників – і подивіться на реакцію ваших гостинних господарів.

Гості міста Києва!

Не пускайте у свої країни комуністичну пропаганду – це говоримо вам ми, мешканці СРСР.

Ми по собі знаємо, як це починається з приязної брехні, а кінчається концтаборами.

Не повторюйте наших помилок!¹⁷⁴

Тут ми не вдаватимемось до аналізу конкретно цього тексту та оминемо питання автентичності «летючки». Важливішим для наших цілей є розглянути текст як центральну частину публікації в одній із найважливіших українських діаспорних газет США. Публікація тексту на першій шпальті номера свідчить про те, що редакції було важливо поширити його нарратив, який полягав у запереченні радянського датування заснування Києва, переконанні в штучності святкування, організованого з утилітарною метою поширювати радянську пропаганду на Заході та залучити економічну допомогу з-за кордону, та, що найголовніше, переконував читача в ницості та брехливості радянського режиму, в зумовленими цим режимом бідності та ледве не рабському становищі населення СРСР.

Разом з вищезгаданим передруком звернення Ради у справах культури при Секретаріаті СКВУ в часописі «Українське Козацтво» в 1982 р. було продубльовано (під псевдонімом «Остап Хмурович») і супровідну статтю Б. Стебельського, поділену на два випуски видання. Перша частина, яка починається з підпункту «Кому належить спадщина Київської Русі», стверджує:

Москвини – окупанти України – добре знають правду історії, але намагаються фальшувати її. Це вони робили і напевно робитимуть при кожній нагоді. Одним із теперішніх доказів фальшування нашої історії – це напр. проголошений ними ювілей 1500-річчя Києва й то коли нефальшована наука (об'єктивна) визначила нашому Києву – 2000 років існування¹⁷⁵.

Для автора питання виникнення Києва пов'язане з проблемою походженням Русі, яку він вирішує наступним чином: Русь сформувалась на

¹⁷⁴ Продісталась летючка з нагоди 1500-річчя Києва // Свобода. Нью-Йорк, 1982. 9 вересня.

¹⁷⁵ Хмурович О. *Києву – 2000 років, державності України – 1600...* с. 39-40.

теренах предків українців, антів; «московський нарід» сформувався із племені в'ятичів (названі західнослов'янським племенем) та «мішанини угро-фіно-татар», не взявши ніякої участі в генезі Русі та її народу; «Київсько-руська імперія» не була мононаціональною, а «русько-українська» народність існувала тільки там, де збереглась самоназва «русин»; ці «русичі» були «окупантами московських земель», проте вони розчинились у «суздальсько-московському морі» після упадку «Київської імперії»¹⁷⁶. З огляду на це Б. Стебельський робить такий висновок:

Тому тільки український нарід має право віднотувати дві славні дати своєї історії, а саме: 2000-річчя Києва і 1600-річчя державности українського народу – антів-русів-українців.

Саме 1980-ті р.р. – це найвідповідніший час для величавого відмічення 1600-річчя нашої державности, бо 380-ті р.р. н.е. – це роки, в яких антський князь Бож, разом із 70-тьма полководцями, виступив проти готського нападу на землі антської держави, оборонив її, хоч у побідоносних боях віддав своє життя, щоб нащадкам свого народу дати приклад і потвердити велику істину: одиниці вмирають, щоб нація була вічною¹⁷⁷.

У наступних частинах своєї статті автор у розділах під назвою «Що каже українська наука про антів та виникнення першої української держави?» та «Що каже наука про заснування Києва?» вибірково цитує окремі уривки історичних праць, повсякчас вириваючи тези із контексту. Для підтвердження своєї позиції він наводить тези з різноманітних видань. Це праці Михайла Грушевського, Миколи Аркаса, праці істориків НТШ в еміграції та навіть українська радянська історіографія. Підсумовує свою вибірку Б. Стебельський, як не дивно, уривком із праці М. Брайчевського «Коли і як виник Київ», де обґрунтовується аналогічне датування виникнення Києва¹⁷⁸.

Варто зазначити, що ці тексти Б. Стебельського були також опубліковані (разом зі зверненням СКВУ) в альманасі «Гомону України» на 1982 рік – виданні Ліги визволення України, однієї із організацій ОУН(б) в Канаді¹⁷⁹. Сам же

¹⁷⁶ Там само, с. 40.

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ «Історіографічна» частина статті: Хмурович О. *Києву – 2000 років, державності України – 1600...* с. 40-41.; Хмурович О. *Києву – 2000 років, державності України – 1600... (Закінчення)*... с. 56-60.

¹⁷⁹ *Звернення Ради для Справ Української Культури при Світовому Конгресі Вільних Українців до української спільноти у світі // Альманах «Гомону України» на рік 1982 / Ред. Фіголь М. Торонто: Видавнича Спілка «Гомін*

часопис на своїх шпальтах також розмістив звернення двох структур під впливом ОУН(б) – президій Світового українського визвольного фронту та Асоціації діячів української культури, у якій йшлося про наступне:

Москва намагається применшити історію Києва і звести його існування до 1500-річчя, щоб показати себе спадкоємцем Києва – матері городів руських-українських. Москви й московського народу не було і в пов'язанні з 1500-річчям [...]

Знаючи правду, Москва пов'язала ювілей із 60-річчям заснування своєї червоної імперії – ССРСР, щоб притемнити образ нашого минулого, нашої історії і славу Києва та України, утопією злиття націй – творення советського народу, тобто московської супернації і її батьківщини ССРСР і єдиної столиці для всіх республік-провінцій – Москви.

Відмічуючи 40-річчя УПА, ми в першу чергу вивчаємо світові та усвідомлюємо найширшим масам нашого народу, що УПА є ланкою подій нашої історії, що вона виникла як вічне змагання народу до волі і самостійності, до державности, яка в нас існувала найранше з усіх слов'янських народів, бо 1600 років тому, і що Києву не 1000 і не 1500 років, а повних 2000 років.¹⁸⁰

Незадовго до цього головне видання ОУН(б) «Шлях Перемоги», яке виходило в Мюнхені, надрукувало велику статтю у двох випусках, присвячену радянському ювілеєві Києва¹⁸¹. Знову автором виявляється ніхто інший, як Б. Стебельський. У ній автор намагається обґрунтувати 2000-річчя Києва, посилаючись серед інших, як не дивно, на Б. Рибаківа та його ранню статтю 1939 р. «*Анти і Київська Русь*». Але справді вартим уваги в матеріалі Б. Стебельського є інший момент: він дає відповідь О. Пріцакові, звинувачуючи його в «норманізмі», що в лексиконі автора означає недовіру до українських істориків та комплекс меншовартості:

Претенсії норманістів до української історії виявляється в запереченні слов'янського первня антів і приписування їх черняхівської культури, ними створеної в українському Лісостепу, готам. Норманську теорію щодо антів витягнув з арсеналу німецьких і польських імперіялістів, захований за параваном школи Грушевського, О. Пріцак з своїм епігоном Б. Струмінським.¹⁸²

України», с. 99-101.; Хмурович О. *Кому належить спадщина Київської Русі* // Альманах «Гомону України» на рік 1982 // Ред. Фіголь М. Торонто: Видавнича Спілка «Гомін України», с. 101-110.

¹⁸⁰ У 2000-річчя Києва, 1600-річчя Української Державности і 40-річчя УПА // Гомін України. Торонто, 1982. 16 червня.

¹⁸¹ Стебельський Б. Чому відмічують 1500-річчя Києва // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 30 травня.; Стебельський Б. Чому відмічують 1500-річчя Києва // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 6 червня.

¹⁸² Стебельський Б. Чому відмічують 1500-річчя Києва // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 6 червня.

Звісно ж, «Шлях Перемоги» не міг оминати увагою один із головних закидів радянській владі в питаннях культури, а саме руйнування сакральної архітектури в 1930-х рр., який загалом актуалізувався у зв'язку з радянським ювілеєм Києва¹⁸³. У матеріалі на цю тему (теж поділеному на два випуски) хоч сам ювілей і не згадується, але час його виходу (травень 1982 р.) в купі з супутньою статтею Б. Стебельського чітко вказують на те, що це теж була своєрідна реакція на радянське відзначення дати.

3.2. «Символ нашої слави і величі»: ювілей Києва як нагадування та момент слави

Досі ми вказували на матеріали, які прямо відкидали радянське святкування 1500-річчя Києва, зокрема навіть саме датування заснування Києва, запропоноване цим ювілеєм. Проте цим палітра реакцій на ювілей не обмежувалась. Серед української діаспорянської періодики знаходимо видання, які хоч і не публікували на своїх шпальтах статті, які містили б оцінки 1500-річчя Києва чи взагалі б згадували про цей ювілей, проте все ж опублікували в часі урочистостей матеріали, присвячені Києву та його історії. Очевидно, що такі публікації не були випадковими, а їхня поява була спровокована цими подіями, які важко було оминати хоча б якоюсь увагою. Таким чином, вони теж були своєрідною реакцією на радянське святкування ювілею Києва, непрямою відповіддю на відзначення дати в Українській РСР.

Так, журнал «Молодь України», друкований орган Організації демократичної української молоді (ОДУМ), яка діяла в США та Канаді, у випускові за червень 1982 р. опублікувала статтю літературознавця Петра Одарченка *«Київ – столиця України»*, яка є коротким переказом історії міста. На початку статті автор вказує, що *«на підставі наукових досліджень археологи вважають, що Київ виник у кінці 5-го або на початку 6-го століття»*, посилаючись на існування городища на Старокиївській горі, датовану *«часом*

¹⁸³ Коваль Ф. Нищення культурно-історичних пам'яток у Києві // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 23 травня.; Коваль Ф. Нищення культурно-історичних пам'яток у Києві // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 30 травня.

слов'янського князя Кия», себто підтримує офіційне радянське датування появи Києва, водночас уникаючи посилань на радянських вчених та взагалі згадок про відзначення 1500-річчя міста¹⁸⁴. П. Одарченко, хоч фактично визнає радянське датування, проте уникає радянських інтерпретацій подій історії Києва, зокрема тих, що стосуються історії виникнення міста. У цьому наративі відсутні такі концепції та ідеологічні штампи, як «колиска трьох братніх народів», «українсько-російська дружба» тощо, навпаки – його виклад відповідає синхронному авторові українському діаспорному історичному метанаративу. Підійшовши до викладу недавньої історії Києва та його сучасності, П. Одарченко (до речі, один із післявоєнних «ді-пі» 1940-их рр.) завершує статтю наступним чином, надаючи недвозначної оцінки радянському режиму як колонізаторському інструментові російського шовінізму:

З наказу Москви органи радянської влади знищили найвидатніших учених, професорів, учителів, письменників і культурних діячів. Багатьох розстріляно або вивезено на північ Росії у табори каторжної праці. У школах і вищих навчальних закладах запроваджено викладову мову російську. Молодь виховують в дусі російського великодержавного шовінізму. Студентів, робітників, службовців, а також членів Компартії, за виступи проти національної дискримінації українців переслідують арештовують, засуджують до ув'язнення в концтаборах Сибіру. Російські шовіністи зневажають українську мову, українську культуру. Українці, що ще залишилися в Києві, бояться говорити своєю рідною мовою. Якщо в 20-их рр. у Києві всюди панувала українська мова, то тепер і в державних установах, і в школах, і в наукових інституціях, і в крамницях – всюди чути лише російську мову. Фактично в столиці України українська мова заборонена, зневажена, упосліджена. Київ із центра української національної культури перетворився в центр наступу російського шовінізму на український народ, наступу ворога, що намагається знищити українську націю. Але свідомі українці, зокрема молодь, чинять рішучий опір цим ворожим діям.¹⁸⁵

Подібна позиція не була одиничною. Ледь не ідентичну радянській версію датування та походження міста на своїй шпальтах висвітлив, як не дивно, часопис «Віра й Наука», який виник в середовищі українських євангельських християн-баптистів у США, теж не посилаючись на радянських вчених та уникаючи ідеологічної забарвленості «оригіналу». Анонімний автор датує

¹⁸⁴ Одарченко П. *Київ – столиця України* // Молода Україна. Ч. 312. Чікаго, 1982. с. 12.

¹⁸⁵ Там само, с. 17.

городище на Старокиївській горі (яке ототожнюється з Києвом у цій теорії виникнення міста) кінцем V ст. н.е.¹⁸⁶

Можна сказати, що серед діаспорних істориків виразником такої поміркованої позиції був Михайло Демкович-Добрянський, який вважав, що з суто наукової точки зору 1500-ліття Києва є цілком обґрунтованим, а з ідеологічної та політичної точки зору навіть позитивним явищем, маніфестом вагомості Києва, його колишньої (та майбутньої) метропольності супроти сучасної його провінційності. Цікаво, що М. Демкович-Добрянський був ледве не єдиним представником діаспори, хто був переконаний, що ініціатива святкування 1500-річчя Києва виходила з України, від «київських діячів», маючи на увазі, вочевидь, республіканське керівництво, і цій ініціативі Москва не могла відмовити з огляду на потребу *«час-до-часу показати, що «рідна» партія дбає про українську культуру»*. Саму ж ідею святкування 1500-річчя історик порівнював з давнім топосом «Київ – Другий Єрусалим», вважаючи обидва явища актуальними в різний історичний час *«засобами, щоб вивищити столицю українського народу»*. Натомість ідею 2000-річчя Києва, висунуту СКВУ та підтриману націоналістичними колами, він вважав не більше, ніж недолюгою спробою *«переплюнути більшовиків»*¹⁸⁷.

Над українською діаспорою на Заході постійно нависав дамоклів меч дилеми ставлення до УРСР як політичного утворення та до українського культурного життя у ньому, проблема контактів, діалогу та співпраці з владою Української РСР, з українськими радянськими громадськими організаціями та культурними діячами. Ця дилема так ніколи і не була вирішена певним загальним консенсусом, зникнувши після багатьох зламаних списів сама по собі лише із постановом незалежної України. Тому кожне із середовищ та спільнот в діаспорі, відповідно до своїх політичних та ідеологічних позицій, займало ту чи іншу позицію в ставленні до радянської України, її влади та діячів. Відповідно, доволі значна частина української діаспори (переважно ліберали та лівця)

¹⁸⁶ Я. Б. *Заснування Києва* // Віра й Наука. Ч. 120. Брукгевен, 1982. с. 33-35.

¹⁸⁷ Демкович-Добрянський М. *1500-ліття Києва – за чи проти* // Наш голос. Ч. 1. Трентон, 1982. с. 3-5.

займала позицію порозуміння та діалогу з діячами культури і науки, а іноді і примирення з політичними елітами УРСР з метою налагодження контактів із українцями на батьківщині. Окремі ліві діаспорні кола приймали радянофільську платформу, традиція якої в діаспорі хоч і сягала ще 1920-х рр, але станом на 1970-1980-ті рр. вже була доволі ізольованою, оскільки серед діаспорян переважно асоціювалась (справедливо чи ні) із підривною діяльністю радянських спецслужб, націленою на дезорієнтацію та дезорганізацію української діаспори на Заході, її політичний та ідеологічний розкол, на легітимацію радянського ладу в Україні та її репресивних дій. Усі ці середовища діаспори відповідним чином доповнювали спектр можливих реакцій на відзначення 1500-річчя Києва та його висвітлення в діаспорянській періодиці.

Прикладом видання, яке намагалось шукати точки дотику із радянською Україною, є мистецький часопис «Ми і світ», видавцем та редактором якого був Микола Колянківський, засновник Ніагарської мистецької галереї і музею. Номер за травень-червень 1982 р. починається з присвяти Києву, причому її автором став Павло Загребельний, один із найвизначніших українських радянських письменників, на той момент перший секретар правління Спілки письменників України та член ЦК КПУ. Письменник зокрема зазначав:

Києву судилась доля трагічна і велично-прекрасна водночас. Навряд можна знайти ще одну столицю на землі, що зазнавала б за свою багатовікову історію стількох нападів, руйнувань, понишень, пережила стільки епох розквіту й занепаду, щоб знову розквітати, жити вперто, з незбагненними надіями, жити не тільки спогадами про минулу велич, а й вірою про ще більше майбуття.

Це триває вже, принаймні, півтори тисячі років.

Міста, як і люди, мають дати своїх народжень. Тільки дати ці іноді визначаються не днем і не роком, а цілими століттями. Це привілей міст, які існують мовби спервовіку. До них належить Київ, столиця України, древній стольний град Київської Русі, одне з найчарівніших міст світу.¹⁸⁸

Святковий випуск містив у собі матеріали, присвячені Києву та київським митцям. Так, тут опубліковано уривок «За ордером на вселення» із повісті «День мій суботній» Григора Тютюнника, який є автобіографічним та повторює досвід

¹⁸⁸ Загребельний П. *Києву, до Ювілею* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 1.

переселення митця із Донбасу до Києва¹⁸⁹; статтю про київського художника та реставратора Леоніда Тоцького¹⁹⁰; замітку про приурочені до 1500-ліття Києва гравюри Василя Лопати за мотивами «Слова о полку Ігоревім»¹⁹¹; повідомлення про встановлення пам'ятника Володимиру Вернадському в Києві¹⁹²; звістка про нових лауреатів Шевченківської премії, де, серед інших, фігурував і художник Сергій Шишко за серію картин «Київська сюїта»¹⁹³; фотографії радянського Києва. На відміну від раніше розглянутої нами діаспорної періодики, «Ми і світ» не розглядає становище радянського Києва (та радянської України загалом) як трагічне, навпаки – для М. Колянківського та кола авторів видання сучасність Києва є часом його розквіту.

Очікування 1500-річчя Києва наелектризувало діаспору, з одного боку активізувавши поміркованих в позиції щодо СРСР діячів, з іншого боку – їхніх противників. М. Колянківський є одним із яскравих представників тих кіл діаспори, які, визнаючи проблематичність радянського режиму, намагались налагоджувати контакти та порозуміння із лідерами та видатними діячами радянської України. У квітні 1981 року в «Нових днях» було передруковано скорочену версію його розповіді про подорож до УРСР на запрошення Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами. Це була не перша його подорож до радянської України, і класично його відгук про мандрівку на батьківщину хоч і прагнув до збалансованої оцінки, проте все ж був доволі компліментарним до стану справ в Українській РСР. Сконцентрувавшись у своєму тексті саме на Києві, він розповідає про зустріч із екзархом РПЦ в Україні митрополитом Філаретом, з П. Троньком та низкою інших культурних функціонерів радянської України, зокрема з керівниками та членами Спілки письменників України. Також автор оповідав про відвідини

¹⁸⁹ Гютюнник Г. *За ордером на вселення (Уривок із повісті «День мій суботний»)* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 2-12.

¹⁹⁰ Шевченко Л. *Квітка і камінь. Розповідь про киянина Л. Тоцького – художника і реставратора* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 31-36.

¹⁹¹ *Гравюри Василя Лопати за мотивами «Слова о полку Ігоревім»* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 48-49.

¹⁹² *Пам'ятник Вернадському* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 49.

¹⁹³ *Цьогорічні Шевченківські премії* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 49-50.

Софійського та Володимирського соборів, Києво-Печерської лаври, Байкового кладовища тощо. Підсумував автор свою оповідь висновком, що *«місто Київ продовжує рости»*¹⁹⁴. Звісно ж, з такою рецепцією стану справ у радянській Україні було багато незгідних, зокрема відкритий лист до М. Колянківського надіслав до редакції «Нових днів» Святослав Караванський, репресований член ОУН(б) та багаторічний в'язень радянських таборів, якому в 1979 р. вдалось емігрувати на Захід. У своєму листі він звинувачує М. Колянківського в «проколонізаторській» позиції, характеризуючи його текст наступним чином: *«Я не знаю, з яких міркувань редакція «Нових днів» передрукувала у ч. 4 за цей рік ваш репортаж «В столиці України», але читаючи його, я не міг позбутись думки, що читаю не «Нові дні», а «Вісті з України»*¹⁹⁵. С. Караванський не добирає слів, наприклад, називаючи П. Тронька *«прямим коляборантом і вірним холоуєм окупантів»* або ж коментуючи діяльність М. Колянківського наступним чином: *«Цікаво, про які культурні контакти йдеться, коли в Україні нищать усе національне українське? Якої культури там можна навчитися? Співати «Катюшу» під бандуру?»*¹⁹⁶. Тим не менш, редакція часопису заступилась за М. Колянківського та у відповідь, окрім реакції самого М. Колянківського та зауваг редактора Мар'яна Дального, опублікувала таку ж в'їдливу викривальну статтю про самого С. Караванського та його діяльність в діаспорі¹⁹⁷. Цікаво, що пізніше опубліковані у «Нових днях» набагато більш компліментарні за текст М. Колянківського анонімні подорожні записки з Києва (під криптонімом «Синя Волошка») вже не спричинили такої хвилі емоцій¹⁹⁸. Ймовірно, ситуація, яка передувала публікації цих подорожніх записок, чітко прояснила позиції часопису, відповідно продовження дискусії на шпальтах видання втратило сенс.

¹⁹⁴ Колянківський М. *В столиці України* // Нові дні. Ч. 4 (374). Торонто, 1981. с. 10-12.

¹⁹⁵ «Вісті з України» – український радянський щотижневик, друкований орган Товариства зв'язків з українцями за межами України, орієнтований на українську діаспору в країнах Заходу.

¹⁹⁶ Караванський С. *Відкритий лист до М. Колянківського* // Нові дні. Ч. 10 (380). Торонто, 1981. с. 31-32.

¹⁹⁷ Шулявський О. *Про «дружні бесіди» та «діалоги» Святослава Караванського* // Нові дні. Ч. 10 (380). Торонто, 1981. с. 33-34.

¹⁹⁸ Йдеться про текст: Волошка С. *Мій перший день у Києві* // Нові дні. Ч. 11 (381). Торонто, 1981. с. 4-8.

Очевидно, що найбільш широке висвітлення 1500-річного ювілею Києва знаходимо у виданнях українських діаспорних радянофілів. Однією із найбільших та найактивніших прорадянських діаспорних організацій було Товариство об'єднаних українських канадців (ТОУК), яке почесно визнавалось радянською владою як «прогресивна» організація (зокрема навіть самі члени ТОУК йменували себе «прогресивними українцями»). Діяльність ТОУК в контексті 1500-річчя Києва не обмежувалась виключно спостереженням. Наприклад, 35-й з'їзд ТОУК ухвалив привітання міській владі Києва та всім жителям міста з ювілеєм¹⁹⁹, яке членкиня правління ТОУК Мері Скрипник особисто вручила В. Згурському в ході візиту до Києва на святкування²⁰⁰. Більш того, Товариство провело локальні святкування 1500-річчя по своїх регіональних осередках²⁰¹. Звісно, редакція друкованого органу Товариства, щомісячника «The Ukrainian Canadian», присвятила випуск за травень 1982 р. повністю Києву та відзначенню ювілею. І перед, і опісля святкування періодично повертався до теми Києва та його 1500-річчя. У питаннях історії Києва, його походження та датування часопис наводить думки М. Котляра та П. Толочка²⁰². Тематика статей надзвичайно різноманітна, проте водночас цілком очікувано повторює орієнтований на Захід радянський порядок денний штабу вмісту «Вістей з України»²⁰³. Не дивно, що саме в цьому виданні зустрічаємо привітання В. Згурського українців Канади з ювілеєм²⁰⁴. Симптоматично, що в діаспорянській

¹⁹⁹ *Greetings to Kiev! Adopted By The 35th National AUUC Convention // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. p. 3.

²⁰⁰ *Kiev Resplendent in Anniversary Dress // The Ukrainian Canadian*. 657 (151, July/August). Toronto, 1982. p. 21.

²⁰¹ *Kiev: 1500 // The Ukrainian Canadian*. 657 (151, July/Aug). Toronto, 1982. p. 17.

²⁰² Kotlyar M. *The Origins of the Word Rus // The Ukrainian Canadian*, 652 (146, Feb). Toronto, 1982. pp. 14-15.; Tolochko P. *When Was Kiev Founded? // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 20-22.

²⁰³ Приклади таких матеріалів: Honchar O. *Strong Bounds Uniting Epochs // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 23-25.; Pavlushchenko S. *The War Years // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 27-28.; Poznyak P. *Industrial Potential // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 29-31.; Prydatko R. *An Architect's View // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 34-35.; Byelska L. *Treasure Trove of Art // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 36-38.; Rymaruk I. *A City of Brilliant Talents // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 39-41.; Turkevych V. *The Performing Arts // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 42-45.; Bruy L. *Kiev – City of Science and Learning // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 46-48.; Sokolenko V. *Confident of Their Tomorrow // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 51-52.; Makarevych T. *Our Greatest Treasure // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 54-57.

²⁰⁴ Zgursky V. *Message to 'UC' Readers and Interview With Mayor of Kiev // The Ukrainian Canadian*. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 14-19.

періодиці не знаходимо тих чи інших реакцій чи відгуків на діяльність ТОУК у контексті радянського ювілею Києва та матеріали їхніх часописів, що є промовистою ілюстрацією ізольованості українських радянофілів у діаспорі та несприйняття їхньої рецепції 1500-річчя Києва, яка за винятком окремих деталей, зредагованих відповідно до аудиторії та специфіки українства на Заході (наприклад, уникання топосу «українсько-російської дружби»), наративно повторювало радянське відзначення дати.

Рішення про святкування 1500-річного ювілею Києва в радянській Україні стало значним викликом для української діаспори на Заході. Проблема ювілею мала дійсно багато вимірів – академічний, політичний, ідеологічний. Та найбільш вагомим, ключовим виявився виклик для ідентичності, спровокований зіткненням конкуруючих наративів української історії. Загострений ювілеєм Києва, цей конфлікт поставив руба питання ставлення до українського радянського проєкту та (не)визнання варіативності українських ідентичностей. В окрадених проживанням поза межами батьківщини діаспорян, які позиціонували себе як альтернативну репресивному радянському проєктові «справжню» Україну, зациклену на національній проблемі та вимушену перебувати в екзилі, «патріотичний» крок радянської влади викликав як мінімум дисонанс, а подекуди, вочевидь, і фрустрацію. Доволі великі діаспорянські середовища (переважно націоналістичні) на чолі з головною організацією українства за кордоном, СКВУ, свідомо чи ні знаходили вихід із дилеми в пошукові прихованих намірів радянської влади та облудних сенсів ювілею (дійсних чи уявних), що призводило до опертя на різного штибу здогадки та теорії змови (зрештою, закономірних з огляду на досвід минулого) в спробах захистити свою ідентичність «справжнього» українства, якій, здавалось, загрожувало бути апропрійованою вмілими діями комуністів. Особлива увага радянської влади до Києва сприймалась як загроза символічного переозначення міста, яке в ідентичності українських діаспорян мало центральне символічне,

навіть сакральне значення, а така перспектива – зневагою, оскверненням сакрального місця, його символічною та ідеологічною «крадіжкою». Водночас серед здебільшого більш ліберальних кіл, які поділяли ці емоції та підозри, консенсусу не склалось через несприйняття запропонованої очевидно невдалої альтернативи (пропозиція святкувати 2000-річчя Києва і 1600-річчя української державності). Для окремих кіл, які ставились до українського радянського проєкту помірковано та не вибудовували свою ідентичність на антагонізмі до нього (здебільшого ліберальні та ліві нерадянськості середовища), відзначення ювілею Києва стало важливою культурною подією, яка фіксувала українську ідентичність на батьківщині, нехай і радянську, що було вагомим в умовах повзучої русифікації, страх перед якою був характерним майже для всіх кіл діаспори (окрім радянських). Останні в свою чергу отримали потужний інструмент для пропаганди своєї позиції, який принаймні частково підважував найбільш проблемні та болючі для діаспори уявлення, які відштовхували діаспорян від радянського проєкту – уявлення про денаціоналізацію України, її русифікацію та імперський, російсько-шовіністичний характер режиму в СРСР.

Водночас практичних наслідків усі ці перипетії, заяви та дискусії загалом не мали. Попри заклик СКВУ, альтернативні святкування в дусі примордіального націоналізму так і не відбулись, а саме звернення в більшості було або проігнороване, або обурено відкинуте, або взагалі висміяне. Святкування 1500-річчя Києва в радянській Україні не призвели до якогось помітного покращення стосунків між налаштованими на контакт і співпрацю діаспорянами та культурними і політичними елітами Української РСР. Радянським не вдалось масово перенести святкування на Захід та використати ювілей Києва з пропагандистською метою через стигматизацію та маргіналізацію прорадянських поглядів та їхніх носіїв, їхнє осібне та ізольоване становище в діаспорі. Дамоклів меч дилеми ставлення до УРСР та радянської сучасності України втримав статус-кво та продовжував нависати над українцями за кордоном, вчергове переламавши безліч списів та стилосів.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань висуваємо такі висновки. Найімовірніше, ініціативу святкувати ювілей Києва висунув історик, краєзнавець, керівник Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури (1967-1988), заступник голови Ради Міністрів УРСР (1961-1978) Петро Тронько. На це вказують свідчення спогади сучасників, окремі непрямі докази, а також неспроможність альтернативних версій. Версія датування виникнення міста Києва серединою I тис. н.е. в радянській історіографії чітко артикулюється принаймні з 1950-х рр. Ця версія ґрунтувалась на археологічних знахідках та відповідній інтерпретації непрямих свідчень писемних джерел. З низки причин (наукових та ідеологічних) альтернативні версії датування Києва, відомі в радянській історіографії, були відкинуті в часі підготовки до ювілею, який було офіційно визначено як 1500-річний. Такий вибір офіційного датування не можна звести виключно до ідеологічних чинників або ж інтерпретувати виключно як директивне рішення владних кіл. Ініціативу Петра Тронька було підхоплено республіканськими лідерами, Володимиром Щербицьким та Олександром Ляшком, які, в свою чергу, переконали союзний центр в потребі відсвяткувати цей ювілей. 1978 р. було прийняте відповідне рішення, а підготовка до відзначення 1500-річчя Києва розпочалась у 1979 р. Підготовка до відзначення передбачала виконання величезного переліку будівельних та реставраційних робіт та робіт з благоустрою у Києві, проведення культурно-освітніх заходів, публікацію численних академічних та художніх праць, присвячених Києву, запровадження спеціальних відзнак, залучення до відзначення ювілею ЮНЕСКО тощо. Кульмінація настала в останній декаді травня 1982 р., коли відбулись головні урочистості. Для республіканських еліт ювілей Києва був можливістю залучити кошти на потрібні роботи поза планом, засвідчити лояльність, а також, ймовірно, способом демонстрації автономізму, суб'єктності українського радянського національного, культурного та політичного проєкту шляхом історичної легітимації права Києва на особливий, осібний голос в СРСР.

Центральними топосами політик пам'яті в контексті 1500-річного ювілею міста були: уявлення про Київ як «матір городів руських», центр Київської Русі – «колиски трьох братніх народів»; 1654 р. як рік «звільнення» Києва (і загалом України) від іноземного гніту шляхом «возз'єднання України з Росією»; Жовтнева революція і війна як центральна подія в історії міста, локальний український випадок загальноросійських процесів; «Велика Вітчизняна війна», страждання міста під час неї та перемога у війні як центральний елемент сучасної пам'яті міста. Інші події та процеси тих чи інших періодів минулого Києва підпорядковувались цілі підтвердження тих чи інших центральних наративів минулого. Натомість офіційний образ сучасності пізньорадянського Києва висуває на перший план уявлення про Київ як соціалістичне «місто-трудівник» – індустріальний, науковий, культурний, освітній і т.д. центр радянської України, який динамічно розвивається та є вершиною його історичного розвитку, гідним спадкоємцем «міста-героя Києва», містом комфортного життя трудящих. Лінійний наратив минулого, сучасності та майбутнього Києва в дусі радянської ідеології є телеологічним та проголошує неминучість постання Києва як комуністичного міста в майбутньому.

Для української діаспори в Північній Америці радянський ювілей Києва як певна тригерна тема став для різних політичних та ідеологічних середовищ діаспорян приводом ще раз засвідчити свою позицію щодо українського радянського проєкту, а також викликом для ідентичності, яка в часі протистояння різних наративів історії відчувала загрозу апропріації «справжньої українськості» радянською владою в умовах, коли ставлення до українського радянського проєкту в діаспорі було точкою розбрату. Діапазон реакцій простягався від повного відкидання радянського ювілею та пропозиції альтернативного датування заснування Києва з власним його святкуванням (характерні для націоналістичних кіл) до повної підтримки відзначення 1500-річного ювілею Києва (характерної для радянофілів). Ліберально-демократичні кола розділились у своїх позиціях – одні відкидали радянське датування та святкування (і націоналістичну альтернативу радянському ювілею також), інші

кола, налаштовані на контакт та співпрацю з українськими радянськими культурними та науковими (іноді навіть політичними) діячами, зайняли нейтральну позицію або ж підтримали, гласно чи негласно, 1500-річне датування та святкування ювілею Києва. Тим не менш, практичних наслідків ці дискусії не мали, адже ні 1500-річчя, ні альтернатива, запропонована націоналістами, так і не святкувались широко в діаспорному середовищі, а дискусія не призвела до якоїсь консенсусної позиції українців за кордоном, що викривало глибокі політичні та ідеологічні протиріччя в українській діаспорі в Північній Америці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Література:

1. Андрощук О., Бажан О., Басара Г. та ін. Україна: *Хроніка ХХ століття. Роки 1976-1985: довідкове видання*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 459 с.
2. Боровський Я. *Походження Києва: історіографічний нарис*. Київ: Наукова думка, 1981. 152 с.
3. *Брайчевський Михайло Юліанович* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=category&id=240&Itemid=101 (дата звернення: 01.05.2024)
4. Верменич Я. *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 306 с.
5. Винниченко І. *Стебельський Богдан* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=stebelskyj_bogdan (дата звернення: 17.03.2024)
6. Витрикуш Г. *Образ матері міст руських як свідка минулого в творчості І. Драча та Б. Олійника* // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвузівський збірник наукових статей. Вип. XXIII, ч. 1., 2010. с. 126-131.
7. Вортман Д., Немировський О. *Києву — півтора тисячоліття: чому це радянська вигадка?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://was.media/2020-01-02-kyjevu-ne-1500> (02.01.2020)
8. Гуцал П. *Падох Ярослав Миколайович* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-880329> (дата звернення: 08.04.2024)
9. Данилевский И. *Древняя Русь глазами современников и потомков (IX-XII вв.); Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов*. Москва: Аспект Пресс, 1998. 399 с.

10. Дашкевич Я. *Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського / Літературна агенція «Піраміда», 2007. 807 с.
11. *День рождення Києва: как столица стала моложе на 1200 лет* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kiev.segodnya.ua/kiev/kpower/den-rozhdenija-kieva-kak-ctolitsa-ctalamolozhe-na-1200-let-249771.html> (23.05.2011)
12. Зотиков О. *Дні Києва – розсипане намисто минулого* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://umoloda.kyiv.ua/number/679/316/24686> (25.05.2006)
13. Ісаєвич Я. *Ювілеї міст: Львів, Київ і знову Львів // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 16, 2007. с. 75-87.
14. Ковалинський В. *Ювілей города* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20201016175232/https://www.weekend.today/spectemy/kievskaja-starina/jubilej-goroda_arhiv_art.htm (10.10.2012)
15. Насирова О. *Відкриття Золотих Воріт і лотерея. Як у 1982 році в Києві вперше відсвяткували День міста — архівні фото* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://varto.kiev.ua/2021/05/30/vidkrittia-zolotikh-vorit-i-lotereia-iak-u-1982-rotsi-v-kiievi-vpershe-vidsviatkuvali-den-mista-arkhivni-foto> (30.01.2021)
16. Русина О. *Студії з історії Києва та Київської землі*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. 346 с.
17. Толочко С. *Святкування 1500-річчя Києва 1982 року: ідеологічний аспект // Київські історичні студії*, 1 (8), 2019. с. 73-78.
18. *Україна: хроніка ХХ століття. Роки 1976-1985: довідкове видання*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 459 с.
19. Цалик С. *1982 рік: як рахували вік Києва* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2016/05/160528_kyiv_tsalyk_az (28.05.2016)
20. Цалик С. *На проведення першого Дня Києва із союзного бюджету не дали жодної копійки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://gazeta.ua/articles/history/_na-provedennya-pershogo-dnya-kiyeva-iz-soyuznogo-byudzhetu-ne-dali-zhodnoyi-kopijki/499121 (27.05.2013)

21. Шаповал Ю., Якубець О. *Служитель залежності: Володимир Щербицький за обставин часу*. Київ: Критика, 2021. 512 с.
22. *Як святкували 1500-річчя Києва. Історія та факти* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kyivpastfuture.com.ua/yak-svyatkuvaly-1500-richchya-kyyeva-istoriya-ta-fakty> (29.05.2021)
23. Яремчук В. *Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби*. Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. 526 с.
24. Kostiv O. “*The Other*”, *Official History, and Memory of the City in Soviet Guidebooks to Chernivtsi* // *City: History, Culture, Society*, 15 (1), 2023. pp. 87-105.
25. Kuzio T. *National Identity and History Writing in Ukraine*. // *Nationalities Papers* 34, no. 4, 2006. pp. 407–427.
26. Smith J. *Was There a Soviet Nationality Policy?* // *Europe-Asia Studies* 71, no. 6, 2019. p. 972-993.
27. Wojnowski Z. *The Near Abroad: Socialist Eastern Europe and Soviet Patriotism in Ukraine, 1956-1985*. Toronto: University of Toronto Press, 2017. 344 p.

Джерела:

1. *1500-летие Киева на Республиканском стадионе* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=DXR1kaC3O74> (28.05.2018)
2. *Брежнев і ще п'ятьох осіб позбавили звання "Почесний громадянин Києва"* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/rus/news/brezhneva-ta-shche-p-yati-osib-pozbavili-1685019952.html> (25.05.2023)
3. «Возз'єднання» України з Росією були головними мотивами святкувань 1500-ліття Києва // *Свобода*. Нью-Йорк, 1982. 1 липня.

4. Волошка С. *Мій перший день у Києві* // Нові дні. Ч. 11 (381). Торонто, 1981. с. 4-8.
5. Врублевский В. *Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты*. Киев: Фирма «Довіра», 1993. 254 с.
6. *Гравюри Василя Лопати за мотивами «Слова о полку Ігоревім»* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 48-49.
7. Демкович-Добрянський М. *1500-ліття Києва – за чи проти* // Наш голос. Ч. 1. Трентон, 1982. с. 3-5.
8. *З архіву: хрест над Золотими воротами та нові київські громадяни – Брежнев й Індіра Ганді (1982)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2458258-z-arhivu-hrest-nad-zolotimi-vorotami-ta-novi-kiiivski-gromadani-breznev-j-indira-gandi-1982.html> (15.05.2018)
9. Загребельний П. *Києву, до Ювілею* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 1.
10. *Звернення Ради для Справ Культури СКВУ – 2000 років від заснування Києва і 1600-річчя Української Державності* // Вісник СКВУ, Ч. 1 (9), Торонто, 1981, с. 12-15.
11. *Звернення Ради для Справ Української Культури при Світовому Конгресі Вільних Українців до української спільноти у світі* // Альманах «Гомону України» на рік 1982 / Ред. Фіголь М. Торонто: Видавнича Спілка «Гомін України», с. 99-101.
12. *Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Київ*. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. 586 с.
13. Караванський С. *Відкритий лист до М. Колянківського* // Нові дні. Ч. 10 (380). Торонто, 1981. с. 31-32.
14. *Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том перший* / Упоряд. В. Єрмаков, авт. тексту О. Кравець. Київ: Мистецтво, 1982. 151 с.

15. *Київ вчора, сьогодні, завтра: фотоальбом. Том другий / Упоряд. В. Єрмаков, фото Б. Мінделя, авт. тексту О. Кравець. Київ: Мистецтво, 1982. 243 с.*
16. *Києву – 2000 років, державності України – 1600. Анти – Русь – Україна. Звернення Ради для Справ Української Культури при Світовому Конгресі Вільних Українців до української спільноти в світі // Українське Козацтво. Ч. 64. Торонто, 1982. с. 68-70.*
17. Коваль Ф. Нищення культурно-історичних пам'яток у Києві // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 23 травня.
18. Коваль Ф. Нищення культурно-історичних пам'яток у Києві // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 30 травня.
19. Колянківський М. *В столиці України // Нові дні. Ч. 4 (374). Торонто, 1981. с. 10-12.*
20. Лисниченко І. *Тамара Главак: «Только когда генсек Андропов пригрозил забрать у него партбилет, первый заместитель председателя Совмина Украины Ващенко согласился стать министром торговли СССР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ua/87735-tolko-kogda-gensek-andropov-prigrozil-zabrat-u-nego-partbilet-pervyj-zamestitel-predsdatelya-sovmina-ukrainy-vacshenko-soglasilsya-stat-ministrom-torgovli-sssr> (23.02.2002)*
21. Ляшко А. *Груз памяти: Трилогия. Воспоминания. Кн. 3. Ч. 2: На ступенях власти. Киев: Деловая Украина, 2001. 528 с.*
22. Одарченко П. *Київ – столиця України // Молода Україна. Ч. 312. Чикаго, 1982. с. 12-17.*
23. Олійник Б. *Вибране. Поезії. Поєми. / передм. М. Шевченка. Київ: Етнос, 2009. 638 с.*
24. Осипчук І. *Петр Толочко: «По селу прошел слух, что гитлеровцы убьют всех некрещеных детей, и меня в срочном порядке окрестили» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ua/ru/158986-petr-tolochko-po-selu>*

proshel-sluh-chto-gitlerovtsy-ubyut-vseh-nekrecshenyh-detej-i-menya-v-srochnom-poryadke-okrestili (01.03.2013)

25. Осипчук О. *Академик Петр Толочко: «С празднованием 1500-летия Киева мы поспешили лет на... 100»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ua/37071-akademik-petr-tolochko-quot-s-prazdnovaniem-1500-letiya-kieva-my-pospeshili-let-na-100-quot> (22.05.2007)
26. *Пам'ятник Вернадському* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 49.
27. *Підгайний О. Походження Києва* // Вісник СКВУ, Ч. 1 (10), Торонто, 1982, с. 8-19.
28. *Постанова Ради Міністрів Української РСР від 28 грудня 1979 р. № 597 «Про будівництво, реконструкцію об'єктів соціально-культурного призначення і реставрацію пам'яток історії та культури у зв'язку з підготовкою до відзначення 1500-річчя заснування міста Києва».* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/КР790597?an=2> (дата звернення: 17.02.2024)
29. *Прицак О. За кулісами проголошення 1500-ліття Києва* // Сучасність. Ч. 249. Мюнхен, 1981. с. 46-54.
30. *Продісталась летючка з нагоди 1500-річчя Києва* // Свобода. Нью-Йорк, 1982. 9 вересня.
31. *Салій І. Обличчя столиці в долях її керівників.* Київ: Довіра, 2008. 599 с.
32. *Становище в Україні* // Сурма. Ч. 2. Париж, 1982. с. 4-5.
33. *Стебельський Б. Чому відмічують 1500-річчя Києва* // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 30 травня.
34. *Стебельський Б. Чому відмічують 1500-річчя Києва* // Шлях Перемоги. Мюнхен, 1982. 6 червня.
35. *Толочко П. ...И прошлое не проклиная.* Киев: Издательство «АртЭк», 2006. 232 с.
36. *Толочко П. Слово про Петра Тронька* // Академік Петро Тронько – видатний оборонець національної спадщини. Збірка статей / Упоряд. О. Повякель та

- А. Сєриков; Київ: Видавничий дім журналу «Пам'ятки України», 2021. с. 430-438.
37. Тютюнник Г. *За ордером на вселення (Уривок із повісті «День мій суботний»)* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 2-12.
38. У 2000-річчя Києва, 1600-річчя Української Державности і 40-річчя УПА // Гомін України. Торонто, 1982. 16 червня.
39. Харчун Я. *Україна і Росія та їхня зустріч на шляхах історії* // Нові дні. Ч. 12 (382). Торонто, 1981. с. 12-14.
40. Хмурович О. *Києву – 2000 років, державности України – 1600. Анти – Русь – Україна. (Продовження з попереднього числа)* // Українське Козацтво. Ч. 65. Торонто, 1982. с. 39-41.
41. Хмурович О. *Києву – 2000 років, державности України – 1600. Анти – Русь – Україна. (Закінчення)* // Українське Козацтво. Ч. 66-67. Торонто, 1982. с. 56-60.
42. Хмурович О. *Кому належить спадщина Київської Русі* // Альманах «Гомону України» на рік 1982 // Ред. Фіголь М. Торонто: Видавнича Спілка «Гомін України», с. 101-110.
43. *Цьогорічні Шевченківські премії* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 49-50.
44. Шевченко Л. *Квітка і камінь. Розповідь про киянина Л. Тоцького – художника і реставратора* // Ми і світ. Ч. 228. Торонто, 1982. с. 31-36.
45. Шулявський О. *Про «дружні бесіди» та «діялоги» Святослава Караванського* // Нові дні. Ч. 10 (380). Торонто, 1981. с. 33-34.
46. Я. Б. *Заснування Києва* // Віра й Наука. Ч. 120. Брукгевен, 1982. с. 33-35.
47. Bruy L. *Kiev – City of Science and Learning* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 46-48.
48. Byelska L. *Treasure Trove of Art* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 36-38.
49. *Greetings to Kiev! Adopted By The 35th National AUUC Convention* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. p. 3.

50. Honchar O. *Strong Bounds Uniting Epochs* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 23-25.
51. *Kiev Resplendent in Anniversary Dress* // The Ukrainian Canadian. 657 (151, July/August). Toronto, 1982. p. 21.
52. *Kiev: 1,500 years of culture* // The UNESCO Courier: a window open on the world. XXXV, 4. Paris, 1982. 38 p.
53. *Kiev: 1500* // The Ukrainian Canadian. 657 (151, July/Aug). Toronto, 1982. p. 17.
54. Kotlyar M. *The Origins of the Word Rus* // The Ukrainian Canadian, 652 (146, Feb). Toronto, 1982. pp. 14-15.
55. Makarevych T. *Our Greatest Treasure* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 54-57.
56. Pavlushchenko S. *The War Years* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 27-28.
57. Poznyak P. *Industrial Potential* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 29-31.
58. Prydatko R. *An Architect's View* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 34-35.
59. Rymaruk I. *A City of Brilliant Talents* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 39-41.
60. Sokolenko V. *Confident of Their Tomorrow* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 51-52.
61. Tolochko P. *When Was Kiev Founded?* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 20-22.
62. Turkevych V. *The Performing Arts* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 42-45.
63. *Ukrainian heritage day: in commemoration of the 1500th Anniversary of Kiev. Києве мій: у 1500-ліття Києва.* Торонто: Комітет українців Канади – Провінційна рада Онтаріо, 1980. 24 с.
64. Zgursky V. *Message to 'UC' Readers and Interview With Mayor of Kiev* // The Ukrainian Canadian. 655 (149, May). Toronto, 1982. pp. 14-19.

Архівні джерела:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2 (*Кабінет Міністрів України*), оп. 14, спр. 5244, арк. 33-34, 36, 38-42, 63, 74-75, 77-116.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2 (*Кабінет Міністрів України*), оп. 14, спр. 5582а, арк. 98-99, 103-115, 123-144, 187, 250, 280, 442-444.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2 (*Кабінет Міністрів України*), оп. 14, спр. 6060, арк. 13-20, 26-29, 34-36, 38-39, 42-46, 51, 53-55, 90-91.